

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

29.

A JÁNOSFALVI
NYELVJÁRÁS

IRTA

BÖSZÖRMÉNYI GÉZA



BUDAPEST, 1906

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Ára egy korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

29.

A JÁNOSFALVI
NYELVJÁRÁS

IRTA

BÖSZÖRMÉNYI GÉZA



BUDAPEST, 1906

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

SZILASI MÓRIC

EGYETEMI TANÁR EMLÉKÉNEK

TANÍTÁSÁÉRT, BUZDÍTÁSÁÉRT,

SZERETETTEL AJÁNlja

A SZERZŐ.

EXHIBIT B

STATE OF TEXAS

COUNTY OF DALLAS

WARRANT

FOR THE ARREST

I. BEVEZETÉS, A TERÜLET MEGJELŐLÉSE.

Szülőfalum s vidékének nyelvjárását óhajtom ismertetni, olyan vidék nyelvjárását, melyről talán még azt sem tudták a nyelvészek, hogy ott magyarok laknak.¹ A tenkei és belényesi járásba, Bihar vármegyének tiszta oláhnyelvű lakossága közé, van beékelve egy pár magyar, ezeket is ¹ egyetlen nyelvjárás-térképünk, a Balassa-féle idegen területnek tünteti fel; a jász településű Békényér község lakóit nem számítva, valamennyien reformátusok.

A kétnyelvű lakosság, a magyar és oláh, ruházata különösen a belényesi járásban alig különbözik, de gondolkozásuk és életmódjuk élesen eltér egymástól. A vidék magyar lakossága szorgalmas munkás, az igen rosszul termő földön eléggé biztos megélhetést teremtett magának. A munkabíró férfi és nő a nyár kezdetén egyaránt lejön az Alföldre a hegyek közül aratni, s csak midőn ottan végeztek, akkor térnek ismét vissza apró gabonájuk learatására. Ez az érintkezés az Alföld magyarságával csak újabb keletű, amióta ott az ármentesítői munkálatok folytán nagyobb terület vált művelhetővé és több munkaerőre van szükség. A vidék fő jövedelmi forrása a gyümölcs-, különösen a szilvatenyésztés; az állattenyésztés az erdőtörvény életbeléptetése óta gyorsan hanyatlik. A famunkások száma a magyarok között a nagy erdőségekhez viszonyítva aránytalanul csekély.

A vadászat és halászat inkább multság, mint keresetforrás. Számottevő háziiparág, a szövés-fonás, és Fenesen, de kiváltképen Tárkányban a szeszgyártás. Azért terjeszkedem ki ezeknek a foglalkozásoknak mesterműszóira részletesebben.

A nyelvjárást minden oldalról, mint már említettem, oláhok veszik körül. A szalontavidéki nyelvjárás, de főként a beköltözések és a kereskedelmi érintkezések Tenkén, — ezt a községet az Alföld magyarságától csupán Tulka és Kávásd román községek

¹ Balassa nyelvjárás-térképe oláh területnek tünteti fel.

választják el, — csaknem teljesen kiölték a nép nyelvéből a nyelvjárás jellemző sajátságait. Kisházán és Széplakon nagyon hosszú időn keresztül nem volt református lelkész, sőt iskola sem, úgyhogy az amúgy is csekély számú magyar lakosság lassan-lassan csaknem teljesen eloláhosodott, a lakosságot úgy kellett visszatérítgetni az iskola útján a magyar nyelvnek, de már sajnos, az irodalmi nyelvnek. Iskolába nem járt nőknél és idősebb férfiaknál azért még ma is tisztán érezhető a nyelvjárásnak minden sajátsága. A tenkei járásban van még az eddig említetteken kívül Gyanta szülőfalum, itt már volt és van iskola, sőt nem is egy, de itt többnyire az Alföldről származott, Debrecenben tanult tanítók működtek, kiknek minden igyekezetük arra irányult, hogy a vidék »romlott« nyelvét tűzzel-vassal kipusztítsák, folytonosan nevetségessé tegyék, és ez a legrosszabb, mert a lakosság ma már restell saját dialektusán szólni, irodalmilag akar beszélni, pedig nagyon rosszul illik neki, sőt a mi a bántóbb, az irodalmi nyelv hatása alatt, igaz ugyan, hogy igen ritkán és csak a középkorú nemzedéknél hallható, a *vinni* igének a *venni* igével való helyettesítése, pl. Bevettem vala két ökröt Benyilesbe meg is vevék őket.

A tenkei járás magyar falvai — kivéve Belfenyért — melynek római katolikus vallású lakossága más telepítés, — kétségtelenül megegyeznek nyelvjárásra a belényesi járás magyar községeivel, de az utóbbiak sokkal jobban el vannak szigetelve, kereskedelmi központjuk is ősidőktől fogva kevésbé magyar város, Belényes (Belinyes), mely régebben még törvényszéki székhely is volt, így a vidék lakossága csak rendkívül ritkán érintkezett magyarsággal, mely beszédmódját befolyásolta volna, csak a belvízrendező munkálatok óta jár le az Alföldre a nyári munkaidőben dolgozni.

Miután a Fekete-Körös felső folyásának völgyszorosát a Nagyvárad — Rézbánya — Vaskóhi vasútvonal mentén Borznál elhagytuk, vadregényes, szép erdőkoszorúta völgy tárul fel előttünk, melynek torkolatánál mindjárt elérjük az első magyar községet Belényes-Ujlakot (Benyiles-Ujlakot). A Körös jobb partján széles, sebes malomároktól kettéhasítva huzódik a helység, melynek nyugati oldalán elkülönítve lakik egy csekély töredék román ajkú nép. A Pontoskő hatalmas sziklahasadéka alatt átkelve a Körösön, a balparton fekszenek közel egymáshoz, Sonkolyos (Sonkalyas) és Jánosfalva (Jánosfa), kissé távolabb,

szintén a balparton, Béla király sziklavára alatt rohanó hegyipatak két oldalán húzódik több kilométer hosszúságban Fenes (Fⁱenes), hol a lakosságnak csak a vár közelében lakó csekély töredéke román s az is mind beszél magyarul. Egy kis hegyen átkelve eljutunk a belényesi járás egyetlen tiszta magyar közösségébe: Tárkányba, hol az egyház régi időktől fogva két iskolát tart fenn, így a fiatalabb generációnál jobban érezhető az irodalmi nyelv hatása. Tárkánnyal (Tárkány) szomszédos Feketefalva (Nyégerfa), melynek ismét vegyes a lakossága. Innen Belényesen keresztülhaladva (hol magyarul csak iparosok, kereskedők és hivatalnokok beszélnek) eljutunk több apró hegyszakadék megmászása után a Meziád hatalmas cseppkőbarlang közelében levő, az egész nyelvjárás területén legjobban elszigetelt Remete helységbe, hol a lakosságnak csak igen csekély része román. Remetét és Kisházát véve a nyelvjárás két végpontjául, az ezeket összekötő félkörívnek körülbelül a középpontján fekszik Jánosfalva, ezért nevezem a nyelvjárás-területet jánosfalvi nyelvjárásnak. Csak Balassa József utasítását követem akkor, midőn nem elégszem meg a tenkei és belényesi járás fölemlítésével, hanem az egyes községeket külön-külön fölemlítettem. Mivel hű leírást tűztem ki feladatul, szükségesnek tartottam minden egyes sajtáságnál az előfordulást is megjelölni; ahol nincs semmi jelölés, az általános az egész területen, mert némely régi sajtáság egyes falvak nyelvjárásából kivszett, viszont újabb fejlődésekkel is találkozunk.

A gyűjtést mindenütt személyesen végeztem, mivel e területen gyűjtő még sohasem járt, sem nyomtatványból, sem más írott forrásból nem meríthettem, magam jártam be az egész nyelvterületet három évben egymásután. Itt e helyen is leghálásabb köszönetemet nyilvánítom a környék lelkész és tanítói karának, kik nemcsak támogattak, hanem mint Sipos János és Tóth Lajos urak, a multa vonatkozó adataikkal is leköteleztek.

Fonétikai átírásnál mindenben Balassát (1904.) követtem, az oláh szavaknál csupán zárójelben adom a fonétikai átírást, nehogy félreértések támadhassanak. A nyelvjárást ismertetésem végén az elmondandók alapján illeszttem be a többi nyelvjárások közé és ott tüntetem fel, hogy honnan vált ki. Rövidítések: tny = tájnyelv; irod = irodalmi nyelv; rom = román; Tn = Tenke; Gy = Gyanta; K = Kisháza; Szl = Széplak; Bu = Belényes-Ujlak; Jf = Jánosfalva; F = Fenes; T = Tárkány; Ny = Nyégerfalva; R = Remete

II. HANGTAN.

A) A hangok képzése.

Magánhangzók. A nyelvjárásunkban használt hangok képzés tekintetében a következő eltéréseket mutatják a köznyelvhez viszonyítva:

Az *á* hangot, ha utána *l* vagy *r* következik, némi ajakzárással ejtik, pl. *Tárkány*, *háló*, *áldás*, *bárá*, *áldatt* *'egy* *'ember*.

a hang is kettő van a nyelvjárásban, ú. m. a köznyelvi *a*, továbbá egy ennél kissé zártabb *ɑ* hang, mely a köznyelv hangsúlyos szótagjaiban levő *o* helyett áll, ha utána *l* vagy *r* következik, pl. *bálha*, *báland*, *álcso barnyú*, *báltás*, (ugyanaz a hang áll minden köznyelvi hangsúlytalan szótagban lévő *o* helyett pl. *szánám-bánám* stb. stb.).

o hang kétféle van a nyelvjárásban ú. m. a köznyelvi *o* és ennél valamivel nyiltabb, ugyanolyan ajakgömbölyítéssel képzett *o* hangzó, melynek helyén az irodalmi nyelvben *a* áll.

A hosszú *ó*, *ő*, *ű* továbbá az *u*, *ú* hangok képzése, kiejtése teljesen megegyezik az irodalmi nyelvvel, pl. *óra*, *örült*, *gyűrű* stb. — *ö* hangzója kettő van nyelvjárásunknak, ú. m. a köznyelvi *ö*, továbbá csekély gömbölyítéssel képzett és az *ö*-nél nyiltabb hangzó, jelölhetjük *œ*-vel, noha a küküllőmegyei *œ*-től némileg különbözik.

A hosszú *í* képzése, kiejtése megegyezik az irodalmi nyelvvel, pl. *vígáj* = gyenge; *írvadakan* = épen olyan; de rövid *i*-n kívül van még egy kissé alacsonyabb nyelvállással képzett szintén rövid *i*, pl. *víttem* (kaufen) *dírekam* stb.

Diftongusa három van nyelvjárásunknak, még pedig mind a három emelkedő *ie*, *ie*, *ao*. (Az *ie* diftongus a köznyelv hangsúlyos szótagjaiban levő zárt vagy nyilt *e* helyén áll, de a félhangzó zárt *ë* helyén jobban érezhető és az előbb említett nyilt *í* felé hajlik, pl. *sz'emem*, *'eszem*, *'ettem* stb.); *ao* hosszú *ó* helyén áll egy-két szóban, pl. *J'ózi*, az *'é*-ről a hangváltozások közt lesz szó.

Mássalhangzók képzése. Nyelvjárásunk az *ly* hangot nem ismeri, helyette *j*-t ejt. Egyébként a nyvj. mássalhangzó rendszere megegyezik a köznyelvével.

B) Hangváltozások. Magánhangzók.

a) A nyelvműködés eltéréséből keletkezett hangváltozások.

a) Mély és magas hangzók változása.

Tudjuk, hogy a ragok a Halotti Beszéd korában még jobbára nem illeszkednek, sőt egyes nyelvjárásokban ma sem. A jánosfalvi nyelvjárásban sincs meg teljesen a hangzóilleszkedés, a *szor*, *szer*, rag nem illeszkedik, pl. *másaccê(r)*. *hányszê(r)*. Nincs illeszkedés a *házik* (házuk), *kertyik* (kertjük), *ökrük* (ökrük), *lovik* (lovuk) féle alakokban (lásd az alaktant).

Az irodalmi nyelvtől eltérőleg magas és mély hangú magánhangzók keverednek az ilyen szavakba, *sarkintyó* (sarkantyú), *derabos* (darabos). Az irodalmi nyelvben hangzóilleszkedéssel képzett *utólszor* helyett néha *utolszeren* van e nyelvjárásban (= BécsiC. 30.).

Itt említem meg még a *rovitka* (rovátka) és a *lopis* (lapos) szót, hol szintén nincs meg hangrend.

A jánosfalvi nyelvjárás a *-höz*, *jök*, *tök*, *ön* rag helyett mindig *hœz*, *jœk*, *tœk*, *œn* alakokat használ, melyek a testvér *-hez*, *jek*, *tek*, és *en* ragoktól az analógiás használat folytán alig vagy nehezen különböztethetők meg. A nyelvjárás nem ejt rövid *ö* hangot hangsúlytalan szótagban, így az ilyen szavakban pl. *ökœrhê* v. *ökœrhœ* (ökörhöz), *cœlœpjek* vagy *kœpcœsen*, *szœllœtœk*.

β) A nyíltsági fok változásai.

I. Zártabb hang áll nyiltabb helyett.

A nyelvműködésnek ilyen irányú módosulása legjellemzőbb az egész nyelvjárásra nézve. A zárulás és nyiltabbá válás oly sajátos összekeverődésével találkozunk, hogy hasonlóval talán egy nyelvjárásban sem. Ez okozza azt, hogy a nyelvjárás hangváltozásaiban látszólag nem lehet felfedezni semmiféle szabályszerűséget.

Kíséreljük meg a nyelvjárás ilyenmű hangváltozásait hangtörvényekbe foglalni. Hangsúlyos szótagokban a rövid, alsó nyelvállással képzett, tehát nyilt *a* helyett, ha utána nem liquida következik, és ha az *a* hangzó nem ősi (*apa*, *anya*), egy *o*-nál alig nyiltabb, attól nehezen megkülönböztethető *o* hangot találunk. Pl. egytagúak: *Bøj* (haj), *bøjc* (bajusz), *noy*, *pop*, sőt *pupjik*

(papjuk; de ez nem oláh hatás, mert az oláhban *pōpa* van) stb. stb. Kéttagúak: *lopta* (labda), *mocska*, *pocil* (Tatrongon = pacél), *mogzat*, *pokal* (pokol) *okkar* (akkor) stb. Háromtagúak: *bokarasz* (bakarasz), *szobadul* (szabadúl), *homargat* (hamargat = segítségért kiabál) stb. Tehát *a* helyett *o* van az oly hangsúlyos szótagokban általánosságban, melyek *r* vagy *l* hangokkal sem nem zárulnak, sem utánuk *e* két hang nem következik.

e ~ ë: Az *ë* nyiltabbá válása a szalontai nyelvjárás közelsége miatt, hol egyáltalában nincs zárt *ë*, jobban előre haladt; csakis az első, illetve hangsúlyos szótagban található fel zárt alakban, pl. *känder*, *kényér*, *szëm*, *csëpecske*, de a zárt *ë* hangzó, egy emelkedő diftongusnak tekinthető inkább, melynek kapcsoló hangja, az *i*, alig észlelhető.

Nagyon jól kiérezhető ez a diftongus ebben a szóban *d'ërekam*, úgy hogy egészen az *i* felé hajlik, pl. Ujlakon: *Hej opjik, hát fáj a direkam*. Az egész nyelvjárás területén az *ë* zártabb: *ï* alakban van meg a vesz (kaufen) igében, úgy hogy az *i*-től meg sem különböztethető. Különös, mikor az *e* vidéken lakó ember így szól: (Ujlak) *vivék vala egy kis gobanát a birójék, ott aztat megörölünk a derálóval, nem még vittem a malamba, m'ék haza, hát azutan nem meg okara vinni a tiszteletes, de nem adám, mikor mogam is vittem* (vettem egy kevés gabonát a birónál (v. birótól), ott azt megöröljük a kézi darálóval — nem vittem onnan már a malomba, megyek haza, hát az úton nem meg akará venni a ref. pap, de nem adtam, hiszen én is vettem). Annyira nehezen különböztethető meg ez az alig nyílt *ï* az *i*-től, hogy a környék intelligenciája azonnal figyelmeztet arra, mint jellemző sajátásra, hogy a nép a *vész* és *visz* igéket kicserélt értelemben használja. — *ë ~ ï*: van még ezekben a szavakban és kifejezésekben egyenes helyett *Jf-án igyenes*, tele helyett *teli*, kelés helyett *külés*, lelkére vesz helyett *lelk'ëre visz* pl. *szeg'ën jányikó noqyan is a lelkire vitte, hogy egy kis bojt pocilt*. Ide tartozik még: *girinc* = gerinc, *házgirinc*, sőt a *házgirincin* = gerincen, *körtij* = körte.

Zártabb hang áll nyiltabb helyén még ezekben a szavakban. *ö ~ ü*: *türölközik* sőt *türölödzik* = törülközik; *kütö* = kötő. *ő ~ ú*: csak hangsúlyos szótagokban, pl. *bü* = bő, *fü* = fő, *bür* = bőr, *ú*, *ük* = ö, ök; *szünek* = szőnek. *ó ~ ú*: furó helyett *fúrú*, pl. *hajja! be buna még moga is n'ëha a fúrújukba*. ról h. *rúl*, tól h. *túl*,ból h. *búl*. *o ~ u*: csoda helyett *csuda*, pl. *mán csak*

en nekem a csudám, hogy nem jönnek (Sonkolyos), *csudás vagyok* nagyon mérges; *hun, ehun, ahun, nyihun*, pl. *nyihun van nyihun meg nincs kovács a földbe* (J); Jf. *nyihutt*, pl. *nyihutt van la ni a zistenfáját diélre jár a zidő, asztán meg nem d^ogastak mogik semmit*

é ~ ié: A hangsúlyos szótagokban igen gyakori az *é* helyett egy annál zártabb diftongus az *ié*. (Észrevette ezt már K. Nagy Sándor jelenleg budapesti büntető törvényszéki bíró, ki mint turista e vidéket bejárta a 80-as években és »Biharország« című munkájának második kötetében megemlékezik erről az Ujlakon hallott sajtáságos *ié* hangról.) Az irodalmi nyelv, hirlapok, az iskola, lassan-lassan pusztítja ezt a hangot is, de mégis ez ma is nagyon gyakori, pl. *h*i*ét* (Woche) *ién*, *k*i*ék*, *g*i*épné(l)* *k*i*érem*, *sz*i*épen*, *iéletem*. (Tehát a nyelvjárásban nem ott ejtenek *ié* hangot, hol a szalontai *i*-t ejt, hanem a hangsúlyos szótagokban. Rövid *i van é helyett* a *Benyiles* = Belényes szóban.)

II. Nyiltabb hang áll zártabb helyett.

A magyar nyelv hangzói inkább a zártság felől a nyíltság felé fejlődtek, sőt ez a nyiltabbá való válás még mai napig is kimutatható az egyes nyelvjárásokban. Főként a királyhágóntúli (erdélyi) nyelvjárás terület jellemző sajtásága ez a nyiltabbá válás, hol még olyan hangok is nyiltabbakká váltak, melyek a köznyelvben mai napig is zártak. Pl. a küküllőmegyei nyelvjárásban¹ *alacsany*, *kápaszta*, *dahány*, *gandazó*, *bar*, *utan*, *att*, *hazzá*, *faggák*. Az *ö* helyett is egy nyiltabb hang áll *æ*, pl. *ækær*, *tærcæk*; *a* (zárt) *ë pedig mindenütt* (nyílt) *e-re változott*. Nyelvjárásunknak is megvan ez az annyira feltűnő és jellemző sajtásága, ami arra enged következtetni, (a történeti adatokat figyelembe sem véve) hogy a jánosfalvavidéki nyj. egy ilyen királyhágóntúli (nem székely) nyj.-ból vált ki, de még akkor, midőn ez a nyiltabbá válás még nem volt olyan előrehaladott állapotban.

Lássuk, miben tér el nyelvjárásunk e tekintetben a küküllőmegyeitől. Említettük, hogy a szók hangsúlyos szótagjaiban levő, tehát változáson nehezebben keresztülmenő hangzók nyelvjárásunkban mai napig *zárt* alakban vannak meg, de már a nem

¹ Balassa: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891. 74. lap.

hangsúlyos szótagban lévő hangzók *mind* nyiltakká váltak, hacsak nem idegen szókban, vagy idegen hatás folytán kifejlődött képzőkhöz történt hasonulás következtében állottak elő. Így például rövid zárt hangzó helyett nyílt van ezekben a szavakban: a) kéttagúak: *rektor, piszák, pírás, János, cukor, okkor* (akkor), *vánkás* (vánkos), *pokal, sipás* stb., három és többtagúak: *gombalyító, gyalágasan, Sonkalyás, Jánosfa, tompara, bizonyosan, papírás, iskála* stb. Érdekes, hogy a hangsúlyos szótagban levő *o*, ha utána liquida következik, nyiltabbá válik, pl. *balha, baras-hardó* stb.

Az *o ~ a*, *a ~ o* hangváltozások azok, amelyek az egész nyelvjárást első hallásra olyan különössé teszik. A román nyelv hatása alatt, (ahol egyáltalában nincs *ü* és *ö* hang) a rövid, tehát változáson könnyebben átmenő *ü* nyiltabbá vált, minden szótagban helyette *æ*-t találunk, pl. *æveg* = üveg; *fævet korszál* = füvet kaszál. *æres* = üres, de a hosszú *ü* időmértékbeli nyomatéka miatt nem ment semmiféle változáson keresztül, pl. *fü, tü, tűz* stb.

b) *Az ajakműködés módosulásából keletkezett magánhangzó-változások.*

Az ajakműködés módosulásából is egy érdekes hangváltozás keletkezett nyelvjárásunkban, úgy azonban, hogy hangsúlytalan szótagban a nyelvjárást jellemző nyiltabbá válással is párosul.

Az ajakgömbölyítéssel, középső nyelvallással képzett rövid *ö* hangzó helyett, hangsúlytalan szótagban egy kisebb ajakgömbölyítéssel képzett és alsó nyelvallással ejtett, tehát nyílt hangot találunk, mely az *ö* hangtól könnyen megkülömböztethető, attól feltűnően eltérő, de az *e* (nyílt) hangzóhoz nagyon hasonló és attól csupán megfigyelés után lehet megkülömböztetni. Például: *töræk, öker, ördæg, göræg, köpcaesen, vöræs, tücsæk, cölæp, zöræg, köszæncem, hömpælyæg, hürbæl, ködmæny*. (Kiejtésben ismétlem, nehezen különböztethető meg az *e* (nyílt) hangzótól, mintha ilyenformán mondanák: *köpces, öker* stb. stb.) de marad: *öreg* stb. Ennek a törvényszerű hangváltozásnak kettős oka van. Az első a nyelvjárást jellemző, még a Királyhágón túlról hozott nyiltabbá válási folyamat, mely amint látjuk, nyelvjárásunkban csak a hangsúlytalan, nyomatéknélküli szótagokban ment végbe, a másik oka pedig a román hatás, mivel ebből a nyelvből telje-

sen hiányzik az *ö* hang, innen magyarázható az ajakműködés módosulása, az ajakgömbölyítés kisebbedése; a románál analóg ajakműködés módosító hatása azonban szintén csupán a hangsúlytalan szótagokat támadta meg, a hangsúlyosakat változatlanul hagyta, melyek nyomatékuk miatt nehezebben esnek változáson keresztül, mint ahogy nem változtatta meg a hosszú *ó* vagy *ő* hangot sem, éppen hosszúságuk, időmértékbeli nyomatékuk miatt. *bő[l]/cső, kendő, teknő, mező, erdő, serpenyő.*

Ez a hangváltozás megkülönböztetendő a küküllőmegyei nyelvjárás *œ* hangjától,¹ és pedig első sorban abban tér el, hogy a Jánosfalva-vidéki nyelvjárás *œ* hangzója valamivel kisebb ajakgömbölyítéssel ejtett hang. A második és főeltérés az, hogy míg Küküllő megyében első, tehát hangsúlyos szótagban is előfordul, mint pl.² *œkœr, tœrœk, zœrœg*, addig nyelvjárásunkban csupán hangsúlytalan szótagban, pl. *œkœr, tœrœk, zœrœg, œrem* stb. stb. A lozsádi (Hunyad m.) nyelvjárásban a hangsúlyos szótagban még van némi ajakgömbölyítés, de már a hangsúlytalan szótagban *ë* van, sőt néha a hangsúlyos szótagban is, pl. *tëbb* = több.³ Nyelvjárásunknak *œ* hangzója nyiltabb, mint a lozsádi nyelvjárásé. Annak, hogy a lozsádi nyelvjárásban *ë*, tehát ajakgömbölyítés nélkül képzett hang is áll, az az oka, hogy a lozsádiak nemcsak a vidék románjaival, de még a szászokkal is kénytelenek románul beszélni, a vidéknek úgyszólván kereskedelmi nyelve a román nyelv, ellenben itt részben tiszta magyar községek vannak (Gyanta,⁴ Tárkány), hol csak 1—2. ember tud románul, ahol tehát a román hatás már ennél fogva nehezebben halad előre, a nép a vásárokon magyar kereskedőkkel érintkezik, a nyári munkaidőben pedig a nagy magyar Alfölddel, a magyarság zömével állandó összeköttetésben van. Itt említem meg, hogy a -höz, tők, jök stb.-féle ragok helyett *-hœz, tœk, jœk* van. Ilyenmő (ajakműködés módosulása) változások még: *ü helyett i* ezekben

¹ Lásd *Balassa József*: »Egy különös *ö* hang a magyarban.« Nyr. XIV. kötet és *Kispál Mihály*: »A kisküküllőmegyei szójárás *œ* hangja.« Nyr. XV. kötet.

² A példákat *Balassa József* könyvéből vettem: »Magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése.« Bpest, 1891. 74. lap.

³ Lásd *Kolumbán Samu*: »A lozsádi nyelvjárás.« Magyar Nyelvőr XXII. kötet 335. lap.

⁴ A statisztikában kimutatott románok, a különálló, de közigazgatásilag egybetartozó Rohány községben laknak.

a szavakban, *bükkfa* = bükkfa, *fige* = füge, *siket* = süket, *innep* = ünnep, *üdvezítő* = üdvözítő, *üdvezül* helyett *üdvezül*, *üdvesség*, *üdvességes*.

e helyett *ö* ebben a szóban *öste* = estve.

ö helyett *e*: *setét* = sötét.

Ajakhangzó áll nem ajakhangzó helyett ebben a két szóban *szíve* = szíve, (csak Gy. ilyen kapcsolatban *szíve* megcsikkana, *szíve* meghasadt), de »fáj a szívem« *fűsü* = fésű, de itt az alapszó fő, így tulajdonképen csak zárulás van. Érdekes még ez a két hangváltozás: *i ~ u*: *picinkó* = picinyke, *i ~ a*: *icsarkodik* = acsarkodik.

c) *Mennyiségi változások.*

Nyelvjárásunk a magánhangzók megnyújtását nem kedveli, ellentétben több királyhágóntúli nyelvjárással. A magánhangzók hosszúsága, rövidsége, sőt még ragozás folytán keletkezett ilyenmű változása is nagy általánosságban megegyezik a köznyelvvél. Pl. *úr*, *urak*, *falu* a többesben szintén rövid *u*-val, pl. *lenn a falukba*. A *dicsőség*, *biztat*, *huszár*, *birtok*, s hasonló szavak *i* hangzójának időmértéke megegyezik a köznyelvvél, holott ehelyett a legtöbb királyhágóntúli nyj.-ban hosszú *i* van.

A Jánosfalva-vidéki ember *tükör*, *niekem*, *nieki*, *ad*, *elver*, *hova*, *sehova*, *nyel-t* ejt *tükör*, *nekem*, *ád* stb. helyett, ellenben a kerek szó eredetibb *kerék* alakjában van meg. A magánhangzó meghosszabbodás nyelvjárásunkban mindig pótlónyújtás eredménye. Pótlónyújtással esik el a *-szer*, *kor*, *val vel*, *nál nél* ragok véghangzója, pl. *tavaszko* = tavasszal, *jókó*, *nöplementekó*, *kópává*, *gépéné* stb. Az *r* megmarad és így nincs pótlónyújtás ennél a szónál *okkar* = akkor). Ilyenek még *eccé* (egyszer), *kéccé*, *másadcé* stb.

Pótlónyújtással találkozunk még az *ú. n.* hiányos alakoknál, ezekről később lesz szó. Rövid magánhangzó áll hosszú helyén ezekben a szavakban *félkezü*, *félszemü*, *nagyhasu*, *kákabelü*, de hosszú is *féllábü*, *féleszü*, *csengettyü* stb.

A magánhangzók kiesését később fogjuk tárgyalni.

d) *Mássalhangzó-változások.*

I. Az artikulálás módjának változása.

1. Zöngénélküli hangok zöngések helyett: *d ~ t: lapta = labda; z ~ sz: szűgő; v ~ f: csófar, kotyfaszt; zs ~ s: sarukater = zsalú.*

2. Zöngés hangok zöngénélküliek helyett: *h ~ j: fejér, cijás vánkás (de képző nélkül: ciha); t ~ d: garat, de ragozásban garadra, pünkösöd, de ragozásban pünkössti rózsa.*

3. Zöngés hangok zöngék helyett: *l ~ j: bejürrü = belülről, fejürrü, mejjecsonya, jányák (leányok), pájinka, düjjeszti a hosát; (de pujiszka helyett pulicka van), hajja (hason.) hallja. vájú. ly ~ j áll mindig.*

II. Az artikulálás helyének változása.

1. Foghang helyett ínyhang: *n ~ ny: nyöstény, kopany — kappan, szoppány, k'eszkenyő, vonyít, csinyál; hiátus elkerülésével disznóik helyett disznyik; sz ~ s: cseresnye, pistoly.*

2. Ínyhang helyett foghang: *ny ~ n: reminség.*

3. Foghang helyett ajakhang: *n ~ m: vánkás = vánkos, pózma = pózna.*

4. Ínyhang helyett ajakhang: *ny ~ m: fimlik.*

5. Torokhang helyett foghang: *g ~ d: gémberedik, démberedik.*

6. Ajakhang helyett foghang: *p ~ t: toróbál = próbál.*

7. Orrhangok és liquidák változása: *n ~ l: tanál = talál; l ~ n: hun = sehun.*

8. Érdekesek még: *cs ~ s: keske, menyeske, feske, zaskó, tuska, de bocskor, kucsma, cseresnye stb. — c ~ sz: baraszka = barack.*

e) *Mássalhangzók időmértéki változása.*

A mássalhangzók időmértéke sem tér el lényegesen a köznyelvtől.

Rövid mássalhangzó áll hosszú helyén ezekben a szavakban: *fóró, hóló, ór, órom = orrom, var.*

Hosszú mássalhangzó rövid helyett a következőkben: *ujj (novus), mogass, ijjed, lopiss, pirass, erőss, lovass, sokall, rüllam, rülled, rüllá, nállam, tüllem stb., de közöttül helyett: közibül.*

f) *Bővült és szűkült alakok, hiátus, hangok kapcsolata.*

Magánhangzók kiesése elég gyakori, rendszeren hiátus kikerülésére, pl. *há mér* = hát miért, *osztán* = azután, *jány* = leány, összetételek: *idatta*, *odatta*, *gazdasszony*. Mássalhangzókievés vagy lekopás igen gyakori, a már említett *-szer*, *kor*, *val*, *nál* ragok véghangzóján kívül pótlónyujtással esik ki a mássalhangzó a következő szavakban: *kódus*, *böcöl*, *ködök*, *sikót*, *töcsér*, *gyümölcs*, *kiód*, *nyóc*, *böcsö*, *erköcs*, *zöd*, *föd*, *elküd*, *bódog*, *ócsó*, *düt*, *dógozik*.

j kopott le pótlónyujtással, *té* = tej, *téfel*.

Elvész pótlónyujtás nélkül a *-ban*, *ben* inessivusi rag *n* véghangzója *házba* stb., úgyszintén a *t* a következőkben: *azér*, *pénzér*, *mer* = mert; *rt*: *mingyá* = mindjárt. Szűkült alakok még: *ászló* = zászló, *acskó* = zacskó, *kunyó* = kunyhó, *pitar* = pitvar, *változik* = *vátózik*, *hiveim* = *hiveim*, *beágyak* = *beágyazzak*, *kó* = kovácműhely (kohó pars pro toto), *ett* = evett, *oszt* = azután, *nyímék* = némejik, *emlékszem* = emlékezem, *kából* = kiabál.

Hangátvetések: *ögyvez*, *kalán*, *geleb*, *lékri* (rékli), *lábri*, *üdvégy*, *korela*, *suháng* (husáng), *türköel* (kürtöl).

Hasonulások: *távolról* helyett *távorrá*, *búsulj* h. *búsujj*, *ne féjj*, *megájj*, *talló* = tarló; *salló*, *tennap*, *barra* = balra.

A hangsúlyról.

Nyelvjárásunk jellemző hangsúlyozása az úgynevezett énekítő hangsúly. Vizsgáljuk meg, hogy ez a szavak hangsúlyozásának, vagy a mondatbeli hangsúly eltérésének eredménye-e? Aki hallja az erre a vidékre való embereket beszélni, legjobban feltűnik neki, úgyszólván bántja a fülét, a köznyelvtől eltérő hangsúlyozás. Meg van győződve, hogy minden egyes szótagon egy különös, furcsa hangsúly van, én magam is azt hittem először, hogy a szótaghangsúly tér el a köznyelvtől és ennek sajtáságos ingadozása okozza az énekítő hangsúlyt, de nem úgy áll a dolog, mert nyelvjárásunk szótaghangsúlya teljesen megegyezik a köznyelvével, mindig a szónak első tagján van, hosszabb szavakban néha a harmadik és az ötödik szótagon van egy kis mellékhangsúly. Van azonban nyelvjárásunknak egy érdekes sajtásága: a gyöngé hangsúlyú szócskák gyakorisága. Ilyenek: a névelők (a határozott és határozatlan), ezek a kötőszók: *és*, *hogy*, *tán*, *má*, melyek nyelvjárásunkban jóval gyengébb, alig érezhető hangsúlyal

állanak, de az utánuk következő szótag erősebb hangsúlyú, mint más szónak első tagja. Például (ha a főnyomatékot -tal, a melléknyomatékot: -tal jelöljük, a gyenge hangsúlyú szótagokat pedig jel nélkül hagyjuk): *va:la e: ecce egyem • ber, ez a zem • ber el • ment: va:la a zer • döre fá:ér.*¹

A román nyelv rendszeren az utolsóelőtti szótagra helyezi a főnyomatékot, így nyelvjárásunk eltérő szótaghangsúlyát nem lehet román hatásnak tulajdonítanunk.

III. ALAKTANI SAJÁTSÁGOK.

Szótövek.

Nyelvjárásunk szótöveinek eltérése a köznyelvtől jóformán csupán a hangváltozás eredménye, az eltéréseket már a hangtanban láttuk.

A köznyelvtől eltérőleg eredetibb alakban van meg néhány egytagú szó: Pl. *pár, szán, zár*, accusativusok: *párat, szánat, zárat*. A *j* átvitele még nem teljes nyelvjárásunkban, mivel az irodalmi nyelvtől eltérőleg *szám, szád, szája, szánk, szátok, szájik*-ot ejtenek, szájam, szájad, szája, szájunk, szájatok, szájuk helyett. Érdekes külső analógikus hatást láthatunk a *kurater* (kurátor = gondnok) szón, mely a *bokter, sokter* szavak mintájához hasonult.

A különböztetés (Differenzierung) nem teljes az ilyen kifejezéseknél. *Bijon a dógos ember izzik* (izzad). *Há oda tarcsa ken da szalannáját, ahunn a parázs izzik* (Kisházán). *No érzik mán mogik is la a zisten verésit: Megérvik az, ha a szároznoþ belé áll a zemberbe* (érezem, érzem).

Szóösszetétel.

Megkülönböztetünk mellé- és alárendelő szóösszetételt; mindkettőnek több igen érdekes példáját találhatjuk fel nyelvjárásunkban, mely az összetett szókat nagyon kedveli. I. *Mellé-*

¹ Ha melléteszünk egy román mondatot, hol szintén nem jelöljük meg a mondatakcentust, akkor beláthatjuk, hogy ez az erősebben lüktető változatos, egyszer a köznyelvtől eltérően gyengébb, máskor erősebb nyomatékos szótagakcentus nem oláh hatásnak eredménye. Például: *Joc • (de) fri: cã (pe) nimi • cã, (ci) (pe ce • l), ce (me •) síles • te (tu • nãl Dom • ne si • l: transnes • te.* (Táncolok kényszerűségből semmiért, de aki kényszerít, üsse meg az Úr mennykövel.)

rendelések: a) rokon fogalmak kapcsolata; 1. ige-igével: *irkál-firkál, csúszik-mászik, rüg-vág, züg-büg, kerül-fardul, fut-fárad, eszem-iszám*; 2. főnév-főnévvel: *ügyyel-bajjal, okkal-móddal, gödcer-árak, füle-farka, szeme-szája*; 3. melléknév-melléknévvel: *édes-mézes, szikkadt-száradt*; b) ellentétes fogalmak: *tesz-vesz, derül-borul, hegyes-vögyes, les-fel, alásfel, jobbra-balra*; c) iker-szavak: *csihé-puhé, hímez-hámaz, dinam-dánam, ungur-bungur*; (a magyarok gúnyneve) *icki-ficki, lif-lang, csurran-cseppen, tottyan-pottyán, huza-vona, girbe-gurba, billeg-ballag, hepe-hupa*; d) határozós összetételek: *pokolra való, kötélre való, fülbe-mászó (bogár), kertbeleső (kancsal), oronverősi (játék)*. II. Alárendelt összetételek: 1. Alanyos összetétel: *madárlátta, ördögadta, istenverte*. Birtokos össz.: *Tinalóság, ajtófardító, tyúkválú, lábnyüg* (láb-békó), *gerendaszemődök, házsonka, hájszi* (gerendaszemődök) *ekelova (amin az ekét az úton vontatják), koszamánkó, koszanyel, küpör, ördögbará, buzafej, árpafej* (kalász). 3. Jelzős összetételek: *szalmás-út* (tej-út), *tüsekseprő, szapulóház* (mosókonyha), *karásrengő* (hosszú karos fapad), *nehézidő* (vihar), *egérfa, tufafa, kártyásmalam, mogyaróédes, erdélyiédes, görögdinnye, halattasház, sinkfa gyalogút, bokarasz, léceskert, vetőkaró, harmadfüves, álamszoszi* stb. 4. Tárgyas összetételek: *kendernyűvő, szilvaszűrő, vízszipó, pájinkafőző, halattgém, fozikfogó, vízmerejtő, marakverő, kéveköttő, tengerihánytó, tallutépő, szájabákó, szájattató, szájítáti*.

Kihagyásos összetételek: *hírharang hajszi*.

Szóképzés.

1. Denominális igeképzés érdekes példái: Tárggyal működést jelentők tiló**ból** *tinal* (kendert szösszé tör), *csüvel, bqránál, bobánál, hillintózik, szinel* (II. tisztítása a szesznek) *rezsmekel* (elver, rezsmek = ütő) *kotárkáz* = tengerit tör, *téhelyez* = kendert tisztít, *nyügöz* = kiköt, kipányváz (nyüg = békó) stb. Valamivel foglalkozást jelentők: *bogjáz, ágyaz* = a szérűre a kévét kiteríti, *váltóz* (váltó ruhából = tiszta ruhát vesz). Valamivel ellátást jelentők: *karóz, bétetejez, gyámqlaz* = (túlságosan meg-rakott gyümölcsfák galyait alátámasztja), *pirgál* (= a bogját, szénásszekeret egy hosszú rúddal, a pirgával megterheli). Más denominális képzések: *karingózik* = körbe fut, *hqmargat* = segélyért kiabál (hamar); *bogárzik* vickándo**zik** *oszattal* (aszot: búzagyom), *megórol* = megharagszik, *kopáncsal* = diót, mogyorót

hajából kiválaszt, *kékít* = ruhát kékítősz vízben áztat, *hocsal* = a szőlőnek tetejét lenyírja, *potyál*, *nygvajag*, *lepcséskedik*, *meghamarodik* (a búza szeme megszorul), *istenelődik* (káromkodik) *hengergődzik* stb. stb.

2. Deverbális igeképzés. Gyakorító igék: *Szedelőzködik*, *mérsékel*, *fájlal* (fájásról panaszskodik), *kótág*, *verzik* (ver = hullatja a tollát), *koszmatál* = kutat; *lepeg* = sokat jár a szája; *ütkölködik*, *ácsingózik*, *szemecskél*, *piszkítál*, *topikál* = vízbe mászkál, *sikál*, *nyüstel* = (a kutya) koslat; sokat járkál (a gyermek) *lebzel* = ide-oda futkároz; *cuppógat* = el-elejt, *lozsnyakál* = elver. Különös képzések ezek: *hozódik*, *türelődzik*. Egyébként a gyakorító, műveltető mozzanatos igék képzése teljesen megegyezik a köznyelvel; feltűnő, hogy a nyelvjárás mozzanatos igét igen kevészer használ s ha lehet kikerüli.

3. Deverbális névszóképzés: *keverés* (II. kapálás), *csüvellő*, *szájabákó*, *faszarági* = (zsugori), *faragó* (ember) = ács; *ázalék* = aprólékhús disznóöléskor, *bujka* = női ujjas, *lopító* = kis konyhadeszka; *nyilallója van* = betegsége, *rontás* = megront, beteggété tesz, *csácsagató* (madár), *fergettyű* forgattyű helyett (forgat szóból); *gyűlő* = harangzó.

4. Denominális névszóképzés: *zsingás dolog*, *zsigorás* = betegláb, *óras* = vizes edény, *lábító* (hajtója a rokkának), *mokkas zár* = fazár, *vizitli* = női ujjas, *füttyes* = bot, *csepűs* = gyanús. Rendkívül gazdag a jánosfalvi nyelvjárás deminutívákban, a köznyelvben használatos *-ka -ke*, *acska ecske* stb. képzőn kívül még több más képzőt találunk. Például *-ce*, *e* és *a* végű szavak után áll, úgy hogy a *tő* véghangzója *ü-re*, *u-ra* változik és pedig már egyszer kicsinyített szavak után. Például: *gyengüce*, *fecsküce*, *menyesküce*, sőt *kis menyesküce* is; *csirküce*, *kecsküce*; *-ca*: *Maszkuca*, *Jóskuca*, *Mariskuca*, többnyire csak személynevek után áll, de néha más szavak kicsinyítésére is használják, pl. *macuka*, *csirkuca*, *giduca*, *csiduca*; *-kó* legtöbbször *r* végű főnevek után, pl. *madirkó*, *cukirkó*, *egirkó*, *szekirkó*, *mankó* = (kismalac), *Janiskó*, *Juliskó*, *jákó* (fácska), *házikó* (ez más nyelvjárásokban is ismeretes), *tálkó*, *tányirkó*, *kanilkó*, *paránykó*, *lábikó*.

-acska ecske: *ovasacska* = kissé avas, *melegecske* stb. *-ka* pl. *baltóka*, *varsuka* stb. *-s* melléknevek után pl. *gyengés*, *vereses* stb.

A *-ca ce* képző oláh hatás útján jutott nyelvjárásunkba, és pedig a tulajdonnevek útján, ugyanis a vidék román lakosságá között több *Palkuca*, *Mókuca*, *Florica*, *Marica*, *Annuca*,

Vuca (Éva), *Mikuce* van, kiknek nevét a magyarok gyakran hallják, hallották és használják. Lassanként kezdették a gyermekeket hasonlóan becézgetni, majd állatokra stb. is átvitték.

Kicsinyítő képző áll számnevek után is pl. *négyecske*, *hármacska*, pl. csak *négyecskét fiadzatt*.

A melléknevek fokozásában nyilvánuló eltérés a magánhangzók nyiltabbá válásának eredménye a *nagy* szónál *nogy*, *nogyabb*, *legnogyabb*, *legislegnogyabb*. Nyelvjárásunk igen gyakran látja el a közép és felsőfokú alakokat kicsinyítő képzővel pl. *nogyabbacska*, *legnogyabbacska* pl. ez a *jányikó* a *legnogyabbacska* a *poslák között is*.

Erősb, édesb-féle alakok nincsenek a jánosfalvai nyelvjárásban, helyette *erősebb*, *édesebb*, *gvassabb* (ss) áll, *erösebbecke*, *gvassabbacska*, *rosszabbacska* stb. A komparatívuszi alakokból képzett határozók is kicsinyítve használatosak pl. *szegén örög már jobbacskán van* stb.

Fokozza nyelvjárásunk nemcsak a mellék-, de a főneveket is pl. *emberebb*, *legemberebb*, *gyermekebb*, sőt kisebbítve is: *legényebbecske*, *emberebbecske* stb. pl. *Hát bijon Jóska mán emberebbecske vóna, de azér csak kicsi ü még a koszáhó*. Sőt fokozva találjuk még a határozószókat is pl. *majdább* = később.

Névragozás.

A névragozás jobban megegyezik az irodalmi nyelvvel, a főbb eltérések a hangtani sajátságokra vezethetők vissza; nyelvjárásunkban a kötőhangzó minden esetben nyiltabbá vált és éppen ez a névragozás legjobban föltűnő jellemző sajátsága.

A tárgyeset képzése megegyezik a köznyelvvel, csupán a kötőhangzó nyíltsága mutat eltérést pl. *kalapát vettek a vásáron*, *zsebet* és nem *zsebét*, *ökræt*, *örömæt* stb.

Infinitivus mellett a tárgy mindig ragtalanul áll, pl. *kő-hordani valának a jányak a hováson, azér csináluk nekik a kalákát; víz meríteni, kender áztatni, tötés csinálni* stb. stb. (Gyántán néha a szalontavidéki nyelvjárás hatása alatt *t*-vel.)

A genitivus *é* képzője a magánhangzón végződő tövek után mindig *j* kötőhangzóval járul pl. *pányójé* = nagyanyájé, *popájé*, *birójé*, *tanítójé*, *gozdájé*, *balhájé*, *nézőjé*, *jedzőjé*, *Sárikójé*, *kutyájé* stb.

A *-vá vé* ragot nyelvjárásunk semmiféle alakban nem ismeri.

A társ- és eszközhatározó *-val vel* ragjának *v*-je hasonul a *tő* végmássalhangzójához, azonban a rag *l*-je pótlónyujtással elveszik, pl. *Hun kopává, korszává, hun csak kézzé lábá.*

A *-bólből, tőltől, rólről* ragok egy fokkal zártabb alakban vannak meg, az *l* a ragok végéről itt is lekopik pótlónyujtással; *-bú, bü, tú, tü, rú, rü.*

A *-nálnél* rag *l*-je szintén elesik pótlónyujtással pl. *gépne papná.*

A *n* kötőhangzója mindig nyiltabb: *házan, noyyan* stb.

A *-hozhez höz* rag *ha he hœ* alakban van meg, vagyis a *hoz hœz* a nyelvjárás jellemző hangváltozásban ment keresztül, a *z* pótlónyujtás nélkül esik el.

A *-kor* nyiltabb *kar* alakban van meg, néha pedig az *r* pótlónyujtással elesik s így lesz: *tavaszká.*

A *-szor szer* csupán *szer* alakban van meg nyelvjárásunkban, az *r* pótlónyujtással elesik *szê*, ez a rag nem illeszkedik.

Az *ért* rag *t*-je lekopik pótlónyujtás nélkül.

A *-nott, nól, ni* ragokat a nyelvjárás nem ismeri.

A *-ban ben* helyett mindig *ba be* ragot találunk, rendszeren *benn* szócskával erősítve, pl. *Benn van a városba*, vagy: *Hát bizany ú szeg'ény benn ül a noyy tömlœcbe.*

A *-ra re, ba be, stul stül* és a ritkán használt *t* rag valamint az összes névutók használata nem mutat semmiféle alaktani változást. A ragok határozó képzői értékükről a mondatban lesz szó.

A többes szám képzése csupán annyiban tér el, hogy a kötőhangzó mindig nyílt *patakak* = patakok, *kopilak* = törvénytelen gyermekek, *kovácsak* stb. A *mogik fiikkü meg legyék kovács, a kovácsak mind urak.*

A ragok birtokragozott alakjai a többes 3. személyben szintén *nálik, bennik* alakban vannak meg.

Vagyis röviden összegezve: a birtokragozás kötőhangzóit mindig nyíltak, a magashangú egy birtokos egy birtok harmadik személyének *e* véghangzója a továbbragozásban mindenütt *i*-vé lesz, a több birtokos egy birtok és a több birtokos több birtok között a harmadik személyben nincs különbség, a rag *jik*.

A névmások közül az *én* továbbragozásában is hosszú *iéngemet*, a harmadik személy névmása *ü, ütet*, többes szám első személy *mink, minket*, de *minálunk*, a többesszám második személy: *tik, acc.: tiktetek* de *tinektek* stb. Pl. *Tudam ién hogy*

tik sink^oófáltáták el la a baraszkat a fárúú, métely gyem meg tiktetek.

Többes harmadik személy: *ük, őket, ünálik* stb.

A birtokos névmások ilyen alakban vannak meg: az *enyém, téd, üvé, miénk, téték, üvék.*

Vonatkozó névmás gyanánt csak *akit* használ nyelvjárásunk, mind személyek, mind tárgyak mellett, egyébként a névmások használata, nem tekintve a mutató *ez* névmásnak Tárkányban szokásos igen érdekes jelentésbeli változását (l. jelentéstan), meg-egyezik a köznyelvvvel.

A számnevek a nyelvjárást jellemző hangváltozáson mentek át, *'egy, k'ettő, három, hót, hótvan, második, hótadik, eccé, hótcé, másecé, harmacé, kettenként, hármanként*-féle alakokat nyelvjárásunk nem ismeri, helyettük *kettesivé, hármassává* stb. alakokat használja.

Igeragozás.

A jánosfalvi nyelvjárás több olyan eredeti igealakot, sőt igeidőt is megőrzött, mely ma már a köznyelvben egyáltalában nem használatos. Nyelvjárásunk az ikes és iktelen ragozást pontosan megkülönbözteti, sőt olyan ikes alakjai is vannak, melyek a köznyelvben nem ikesek, péld. *kocagik mogába, jót kocagám mogamba*, de már *jót kocagék rajta*, sőt *röhögik* is (3. szem). Érdekesebb ikes igék: *farrik* a bor, *rogyik, hozódik, tallózik, bogárzik* stb. *Eszem, iszom, fekszem, alszom*-ot ejtenek, ellentétben a közeli szalontavidéki nyelvjárás *eszek, iszok, alszok*-féle alakjaival.

A tárgyas ragozást az alanyi ragozástól megkülönbözteti nyelvjárásunk, kivéve az Alfölddel jobban érintkező helyeket (Gy. Kh. Sz. I.), hol a tárgyas ragozás többes első személye összeesik az alanyi ragozással, pl. *Mink is tudunk harapgá halászni, tudunk mink azt, mi jó.* Ez onnan magyarázható, hogy nyelvjárásunknak még ősi királyhágóntúli sajátága, hogy a tárgyas ragozás többes szám első személyeinek *-juk jük* ragjából a *j* mindig kiesik, pl. *látuk, váguk*, a bélfenyériek, tenkeiek sokat csúfolták ezért a gyantai, kisházai, széplaki magyarokat, kik annyira megszokták már azt, hogy a többes harmadik személy *j* nélkül áll, akkor, a midőn a használt alakot módosítani akarták, nyelvérzékük nem engedte meg a tudjuk-féle alakok használatát, hanem ehelyett az alanyi ragozású alakot alkalmazták.

Az egyes szám harmadik személye sokszor *n* raggal áll, de csak a felelő alakban, kérdő alakban nem, pl. *megyen, vagyon* stb. *Van kelmednek komám e kis komlós karpája? Bijon vagyon, de a nekünk is kell. Megy a mogik embere a békahajtó vásárra? Bijon megyen az harmadfű tinóvg.*

Megyek ige a folyamatos cselekvés egyes 1. személyben megőrizte eredetibb *mengyek* alakját. Ragozása:

egyes szám 1. személy	<i>mⁱék, mengyek</i>
» » 2. »	<i>mⁱéc —</i>
» » 3. »	<i>megy, megyen.</i>

Szenvedő igét nem használ soha nyelvjárásunk, reflexív igét szenvedő alakban ebben az egy szóban: *születik*, egyébként a reflexív igék kedvelt képzője *-ódzik, ödzik*, pl. *csöfaródzik, kinálódzik* stb.

Az igeidők közül a végzett jelent ritkán használja, folyamatos jövő alakjait pedig nem ismeri nyelvjárásunk, a jövő kifejezésére a megfelelő jelent használja.

A bef. csel. helyett elbeszélő alakot találunk csaknem mindig, pl. *Valék tennap a jágeréknê kalákába, mit azⁱér csinálának, hogy a gyermekek fa hardani jártak vala az erdön, váltig nem akaródzék menni, de annyit ösztökélének, hogy átmék, hát nem mind olájasat járának?*

A tárgyas ragozású elbeszélő mult többes szám első személyében s a feltételes módban *adók, leszedők, adnók, hoznók, vinnők, kopnók, kérnők, szednők* stb.-féle alakokat találunk, pl. *oda adók mi a gerebent tavaly is mogiknak, oszt elronták, most nem aduk, ha hurkon csüng is a szemik*; de már *kérvénk, szednévk* stb.

Itt említem még meg a *kell* igenek *kék* alakját, ehelyett *kellene*, továbbá a *jön* ige imperativus 1. sz. 3. személyének *gyere* (Remetén gyer) alakját.

Itt említem meg azt a különös analógiás szerkezetet, mellyel a feltételes mód 1. és 3. személyében egy pár ige ragozásánál találkozunk: *hulljon* helyett *hulladzik, menyik, legyik*. *Ne törődjék kend vele csak üsse, hadd potyalódjik, hulladjik*. A kötőhangzók mindenütt nyiltabbá válnak az igeragozásban is, egyébként a személyragok stb. megegyeznek a köznyelvel.

IV. JELENTÉSBELI SAJÁTSÁGOK.

Jánosfalva és vidéke nyelvjárása jelentéstanilag aránytalanul csekélyebb számú változást mutat fel, mintsem várhatnánk, figyelembe véve elszigetelt helyzetét, önálló fejlődését és a reá módosítólag ható idegen hatást. Szűkebb fogalmat jelölő szó a nyelvjárásban tágabbat jelöl a következőkben: *hever* = ülve, állva vagy egyáltalában bármilyen helyzetben pihen, *heverjen nállunk* = foglaljon helyet, *ne siess, heverj még* stb. *fárgó* = örvény, *rendbe* = sorba, *a libókák mind rendre mentek egymásután, elől az anyik, hátul a vízhardó*; *bogács* = mindenféle gaz; *megázik* = bármi módon, nemcsak az esőtől megnedvesedik a ruhája; *nyomás*, mely Kecskeméten a város közelében levő földeket jelenti, itt = legelő; *berbécs* = csak báránybőrből készült bármiféle férfiruhát jelent.

Az irodalmi nyelvben, vagy más nyelvjárásokban tágabb fogalmat jelölő szó nyelvjárásunkban szűkebb fogalmat jelöl a következőkben: Tárkányban *ez* = férjem pl. *Váram már ezt haza, mer biz ű szegény oda van dögazni Orasházán*. Az átvitel onnan, magyarázható: *ez* hozzám legközelebb álló. *Urak szitája* Jf. *űrszita* = egy babonánál használt szita. *Órás* = vizes edény, melyen elől a töltés megkönnyítésére orrformájú kiálló rész van; *gyűlő* = temetésre vagy templomba hívó harangszó; *csürhe* = nem akármilyen disznónyáj, hanem csak az, amely este hazajön a faluba, ennek pásztora a *csürhész*, az erdőn lévő nyájé: *kondás*; *csárda*, faluba hazajáró tehének. *Rendel, elrendel* = rendez, dúg, pl. *Rendezd el már azta zöcsiget, hogy ne kelljen érte fizetni a vámnál*; *vodfa* (vadfa), csupán a vadkörtefa; *vármegyések* = hajdúk; *gyermek* = fiú, legény, ki még katona nem volt; *marha* = szarvasmarha; *jószág* = ló és szarvasmarha (gyűjtőnév) pl. *együtt van a zén pajtámba minden jószág, lovak, marhák ögyelest*; *morzsál* csak tengeri fejtést jelöl; *tanítás* = templomi prédikáció, pl. *jó tanítása van ennek a zúj popnak*; *ház* = első szoba, hova a vendéget vezetik; *az én emberem* = férjem (Tárkány kivételével), pl. *ember az én emberem*. — Ugyanazon szó a nyelvjárásban más fogalmat jelöl, mint az irodalmi nyelvben a következőkben: *Elhagyták* = nem szokták már; *hallgató* = buta; *pintyöke* = főzőedénynek a kiöntést megkönnyítő kidudorodása; *doktar* = paraszt halottkém; *buja* = táncolni szerető fiatalember; *megvátózik* = átöltözik, tiszta ruhát vesz; *condra* nem ruha

neve, hanem kikapós nőké; *ige* = háromszál fonál; *szél* = nem margó, hanem egy körülbelül félméter széles, egy méter hosszú vászon; *varrnak mán nekem is gotyát, de vagy 12 szélből*; *kever* = II-szor kapál; *keverés* = II-szori kapálás (ez tulajdonképpen jelentésszűkülés); *csudás vagyok* = mérges vagyok, *ez nekem a csudám* = ez a bajom; *torzsa* nem káposztaszár, hanem a kóró csutkája, miről a szemet lemorzsorják; *vízhardó* = növésben elmaradt kis liba; *kamara* = hátulsó lakószoba, *elzüllesztzi az anya a gyermeket* = az emlőtől elválasztja; *elzülleszt mán nekik a tehenik* = nem ad több tejet; *nem ülhet vele* = elvált tőle, *visszára, visszába menni* = menyasszonyt lakodalom után következő napon meglátogatni; *járja az olájas táncot* = bolond; *meghamarodik* = nem megbolondul, hanem a búza szeme megszorul; *száraz nóp* = orbánc, pl. száraznap van a fejibe; *csepűs* = nem kócos, rendetlen, hanem gyanús; *szalmás út* = tejút, Hadak útja; *húz hozzá* = hasonlít hozzá; *cseléd* = családtag; *foganatas dalag* = sürgős dolog; *bagoly* nem éjjeli ragadozó, hanem a héja neve; a bagoly = *huhurém*; *rámtagad* = joggalanul vádol; *nogy nygvajás* = sokat tudó; *nogy nygvajás ez a jány, tud ez annyi nótát, ha elkezdi*; *huncut leány* = szép leány; *huncut ez a jány, osztán milyen jámbor*; *az'ér a rongyos virágér vetették olyan nogy tömlöcbe*, itt nagy = hosszú ideig tartó.

Érdekesebb átvitelek: *koca* = piszkos; *koca jány* = piszkos jány; *nem szelel* = meghalt; *rég elment* = régen meghalt; *ködæk* = ködök, át van víve a szekér aljában levő nyílásra, amelyre helyezett függőleges tengelyen a »fergettyű« forog; *nogy csata* = nagy zaj, veszekedés; *ürkezik* = rá ér; *gyere el h'ónapra kalákába, hogyha ürkezel*; *keres* = gondolkozik (emlékei között keres) *hiába keresek, nem emlékszem ilyen roppant szárazságra*; *úgy hajtyák* = sorba, egymásután énekelnek szünet nélkül, pl. *Mit csálnak ott benn mogiknál? Hát ezek a kalákások úgy hajtyák, min hojtyák, ha így megy, mingyá nem lesz nótájik, min delhojtyák.*

Nyughass mán tülle = ne háborgasd; *kiprédikál* nem kihirdet, hanem akkor mondják, ha a pap valamely hibát a templomban a szószékről megdorgál, aki magára ismer, vagy akit felismernek, azt kiprédikálták.

Ide kellene még sorolnom a gúnyneveket is, melyek között több igen érdekes átvittel találkozunk, ezeket dolgozatom végén gyűjtöttem össze.

V. MONDATTANI SAJÁTSÁGOK.

Nyelvjárásunk mondattana általánosságban megegyezik a köznyelvvvel, de a határozók használatában több érdekes eltéréssel találkozunk, különösen pedig a hangsúly és szórend változása jellemző. Egyszerű mondatokban a kihagyásos szerkezet igen ritkán, csak felkiáltásokban vagy elbeszélésekben fordul elő. Kérdő mondatoknál a tagadó felelet szintén rendszeren kérdés pl. *Nem venne opjik moga nekem e kis körtét? Hát e kis nehesség nem kéne?* Mint ebből a példából is látható, nyelvjárásunk a kérést jelentő igét mindig óhajtó módba teszi és rendszeren kérdő mondattal szerkeszti, pl. *Ide adhatná szomszéd a kopáját hónapra, mer mennénk keverni? Hászen jó lesz a, csak nem küldhetne utánna vagy egy poslát? mer nincs biz itt nálunk, aki átvigye.*

Az általános alanyt nyelvjárásunk rendszeren főnévi igenévvel és többes számmal szerkeszti, pl. *Sohase tudhatni, hun ír ben-nünket a boj.*

Két tagadást bár ritkán, de mégis hallhatunk pl. *Nekünk se nincsen több,* vagy: *azzon se nem vala eső mogikná?* A se és nincsen nem olvadt össze sincsenné; se nem = sem.

Itt említem meg a rag nélkül képzett határozókat, ahol a mondat értelméből lehet következtetni, hogy a puszta nominatívus a három irány (hol, hova, honnan) közül tulajdonképen melyiket jelenti, pl. *Hol jártak mogik? Hát itt csak ogyon ni a birójiék valánk.*

Határozók.

Az essivust *-n* raggal szerkeszti nyelvjárásunk, az *-ul, ül-t* ilyen alakban egyáltalában nem ismeri. *Betegen is elmenne szegény jány a templamba urvoqsarát vinni.* A translativus helyett *lesz* mellett magát a *töt* használják ragtalanul, pl. *Nogy úr lett Jóska abbú a kis riénzből, mit örökle.* De *-nak nek-ke*l is elég gyakori. *Mán láttam opjik, hogy mindenkép betegnek csinálja magát.*

A köznyelvtől eltérőleg a *felesel* és *kiáll* ige, mint állandó határozó mindig *-nak, nek* raggal áll. Pl. *Beste lelke hát, a birónak mersz te feleselni, a szégyen egye el a zóradat! Kiállak ién néki, de ha tüstent ogyon nem vág, oszt ién is ráütök*

tom nem szelel többet! Ilyenek még: nem beszélttem ién még soha rosszat felőle (róla), oszt nem a törvényre vitt, de nem is fogatt meg (t. i. a törvény). Megbüntetett nem húsz forintig, vagy húsz forintra, hanem húsz forintba. Egy százassába fájmán a disznó.

A -bőlből ragot használja nyelvjárásunk, a -tól től helyett is eredethatározóban, pl. nem attól hallottam, nem tőle hallottam, hanem abbú hallám, belőle hallám st.

A helynevek közül az irodalmi nyelvtől eltérőleg az *ny* végű Tárkány után -n, ra, ról ragot használ, az *s* végű Belényes után pedig -ben, ből, be ragot alkalmaz, pl. Tárkányra, Belényesbe stb. Érdekes szerkezetek ezek: bennem akad, bennem botlik a marha. Fejibe teszi a kalapot, oszt fut mint a marha, ha bogárzik. Éjféltájban helyett 'éjféltáján. A halak a potakgon 'élnek. Melyik esztendőben helyett »hányadikba«; a jó atya tudja hányadikba csálták, hiszen olyan kopacsba 'épített ház vót e. Éjfélkor helyett éfélbe »'éfélbe hajnaleőtt« stb. Rövid időn bennleszünk Benyilesbe, az'ér hagy rász ez a fene út.

Igen érdekes ez a szerkezet: öt forintát attak benne, öt forintát kaptam benne, pedig milyen sz'épen meghúztak. Ezek ehelyett állanak: öt forint hasznom volt, öt forintot nyertem rajta.

A -bólből ragot különös használatban látjuk még az ilyenekben: egyszeribű, kétszeribű, hárszszoribű stb. ehelyett: egyszerre, másodszorra, harmadszorra stb., pl. ki tudná azt a lapját megkopni mingyá egyszeribű.

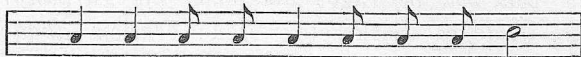
Lóhalálából siet helyett lóhalálba siet (véghatározónak tekinthetjük: úgy siet, hogy annak lóhalála lesz a v'ége), de halálból gyűlöl, szívből szeret stb. Az -n, -ra re helyett áll ezekben a kifejezésekben: Ezen mán hot hét óta nem vala eső; hova megy? hát csak azon ni! arra felé helyett stb.

A mellé- és alárendelt mondatok kötőszavainak használata nem mutat semmi különösebb eltérést, csupán a *ha* kötőszó használatos időhatározói mellékmondat kapcsolására régiesen a *mikor* helyett például: okkar m'entem, ha feljött a nap. Nyelvjárásunk az *ámbar* kötőszót nem ismeri, megengedő mellékmondatok kapcsolására általában mindig *bárha* kötőszót használ. Egyébként a mondatok kapcsolása módja megegyezik a köznyelvel.

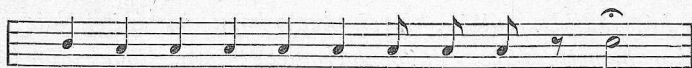
Mondatbeli hangsúly. Szórend.

Nyelvjárásunknak ezt a két sajátját együttesen vesszük tárgyalás alá, mivel a szórendi eltérés épen a különös hangsúlyozással függ össze. Állító mondatokban a főmondatbeli hangsúly mindig az utolsó szón van, tekintet nélkül az ige helyzetére és épen azért azt a szót, amely a legnyomatékosabb, a mondat végére teszi a köznyelvi szórendtől eltérőleg és a hangsúlyos szótagot megnyújtja. Pl. *Hol vagyunk mi most?*

Mi most vagyunk az is - ko - lá - ba!



(Hangjegyekre téve ezt a képet adja a mondat.) Vegyünk még hozzá egy kérdő mondatot:



Mi-kor vó - tak mő - gik Be - nyi - les - - be?



Bi - zony va - lánk mi ten - nap.

Ha ezeket egybevetjük azzal, mit a hangtanban mondtunk a szóhangsúly ingadozásáról, előttünk áll a nyelvjárás éneklő hangsúlyozása, s ezt nem szabad oláh hatásnak tulajdonítanunk, mert az oláhban a két utolsó szótag hangsúlyos, pl.



si el mai fac cei de a ca - să? Dă - î frëu căi sburdalnic!!

VI. TÁJSZÓK ÉS NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

ácsingóz: báméskodik.
ágyyak: beágyazzak.
ajtósarag: heveder = keresztvas
az ajtón, amin az ajtó forog.
almárjom: üveges szekrény.
alakór: fűhöz hasonló takarmány.
alsövény: szekéralj-deszka.
áncsarag: ácsorog.
átallam: szégyenlem.
ázalék: disznóhús-áprólék.
bagzik (az állat): játszik.
balag: senye, balkezes.
bárda: bárd; baltóka = kis balta.
bekaparás: berug, megrészegszik.
berhe: nadrág.
berbécs: nem juh-, hanem bármi-
féle bőrből készült bőrkabát
(bekecs).
berena: kenyérhányó lapát.
berke: fűzfabarka.
békasóska: népies növénynev.
békasó: ki lehet acélla csiholni.
bizdirál: ingerel.
bizanyasan: bizonyosan.
bogáncs: gaz.
bogárzik: vickándozik.
bojc: bajusz.
buci: részeges.
bórza: bodzafa.
bördő: a hagyma virágos szára.
brégyökér: népies köszvény elleni
orvosság (jalappagyökér).
buja ember: mulató ember.
buszujóka: bazsajkom = szagosfű.

bükköeny: bükköny.
bökkpista: baptista.
condra: szajha.
cap: bakkecske.
cikte: kuss te (kergetés).
cinkusmadár: cinke.
cuppogat: el-elejt.
csába: ostoba.
csápós: ostor.
csávattyú: szekérrész (villaalakú
két rúd az első kerékpár mellett).
csepüs: gyanus.
csercs: bozót.
csettint: csattant.
csilánt: csalán.
csígat: csitít.
csipgelt tészta: tarhonya.
csinkófál: ellop.
csikját vágják a malacnak (gyó-
gyítás módja; vö. MTsz. *csík* 2.)
csikkan, megcsikkan (szive): meg-
hasad.
csiszlik: csizmadia (nem tréfásan).
csimmaz: cserebogár álca.
csóré: héjja.
csóroj: forrás.
csövellő: a vetélőbe való hosszú
orsó.
csuma: madárijesztő.
csudás: mérges.
csudás vagyok: mérges vagyok.
csuház: megcsuházta a földjét.
(eltiltja az utat)
csuppan: vízbe esik.

dohot: szekérkenőcs (Jf.).
 doktor: doktor (falusi paraszt halottkém).
 dála: olyan a dálája: olyan a szokása.
 degez a tőgye a tehénnek: tele van tejjel.
 dengel: összegyűr.
 dübbencs: alacsony kövér ember.
 durga: IV. rendű kender, miből a zsákot készítik (takácsműszó).
 darambaj: kis acél rugó, melyet a szájokba véve az ujjakkal pengetnek a lányok.
 dürrückoel: összezúz, tör.
 döglis: halálos nyavaja.
 duhaszt: feldagaszt, megnőtet; a molnár a zsilipet elzárja és a vizet felduhasztja.
 egérfark-kóro: növény, vérfolyás elállítására használják.
 elbitangol a faluból: elmegy az erkölcstelen leány;
 elmaritál: férjhez megy.
 ez: férjem (Tárkány).
 focsarag: csavarog.
 falámazik: eszik.
 famógya: kötekedő.
 fargó: örvény.
 férefintaradik; félre dül (a széna-boglya).
 fellengöst üt: a gyermek játszás közben, a jó magasra ütött labdára mondják.
 ficfa: fűzfa.
 fickális: ügyvéd.
 fún: fúj.
 furkuj: hosszú villa.
 fű: fő (caput).
 fülespéter: presbiter; ered. tréfás, de most néha komolyan használt népetimológia.
 foganatás dalag: sürgős munka.
 gárdus: kútoldal-összetartó faka-gárgya: kút oldala. [pocs.
 gagyóbás: akadémikusodó.
 garabancás: mindig veszekedő ember.

garamba: szigorú, pl. garambák ezek a bokkpisták mogikhó, mer nem isszák a pájinkát.
 gémberekik: fázni kezd.
 gereben: ritka kendertisztító.
 gidigál: csikland.
 galand: keskeny szalag.
 görög-keleti gyufa: kénes gyufa.
 guggan: guggol.
 gule, gulusér: csecsemő.
 gyámol: fatámaszték.
 gyökint: öreg ember ebéd utáni alvása.
 gyűlő: templomba hívó vagy temetés kezdetét jelző harangszó.
 györgyilla: georgina.
 gyika: kutyákat gyötrő görcs-betegség.
 hacide: add ide.
 hándriskál: széjjelhány.
 halattgém: halottkém (nem tréfás).
 homargat: segélyért kiabál.
 hégely vagy héhely: sűrű kender-tisztító.
 hémancaskadik: akadémikusodik.
 hémánkadik: veszekedik.
 hermizál: nagyzol.
 hever: pihen (ha ül vagy áll, akkor is hever).
 hőrincsia: nyári konyha.
 hőbörgyökés: félbolond.
 hörpenyeg: lejtős terület.
 hővejke: hüvelykujj.
 huhurém: kuvik.
 hívó: olyan baptista, aki nyiltan nem lépett ki a ref. egyházból, de általánosságban minden baptista és nazarenus.
 hüvejkez: tehenet fej.
 icsarkadik: acsarkodik.
 ige: három szál fonál (takácsműszó).
 irvádakan: épen olyan.
 iskala: iskola.
 istenelődik: káromkodik.
 izzik: izzad.
 juha a szekérnek: ami a rúdat felfelé tartja.

- kábál: kiabál.
kacs: II. rendű kender.
kacsérál: körbe szaladgál.
kojsza: nem egyenesen járó ember.
kaláka: esti munkásmulatság.
kalló: a darócot azzal simítják
kamara: hátulsó lakószoba.
karingózik: körbe fut.
kárty: vízmerítő dézsa.
keller: a léckerítés és a ház
közötti kis hely, ház előtti kis
virágos orgonafás kert.
kerék: kerék.
keverés: II. tengerikapálás.
kézvonószék: a gazda faragáshoz
használt legfontosabb eszköze
(a szorítószék).
kicsinykó: kicsi.
kíjő: kígyó.
nem kipest: lehetetlen.
királygyertya: ökörfarkkóró.
kitő: kötő.
kó: kovácsműhely.
koca: piszkos.
kóka: vakarékból készült kis cipő.
kokómósz: mohó.
kormány: szekérrész.
korturár: sátoros cigány.
koszmatál: kutat.
kótág: kalapál.
kótárka: tengerifejtő.
kódöek: szekérrész.
kunyó: kunyhó.
kutyakapar: népies növénynev.
kuzsi: kis bőr mellény.
kuzsók: ruha.
kukba: magasra.
lakamóz: nem fél semmitől.
lábri: mellény.
láp: tutaj.
lázmaáz: csalit.
lazsnyak: pokróc.
lazsnyakol: megver.
lebzsel: ide-oda fut.
leheppen: leesik váratlanul.
lenyűgözni: kikötni a lovat a
mezón.
lepcsessedik: eljár a szája.
lepcsés: pajkos.
lepeg: sokat jár a szája.
lipántós: gacsos.
lúcérna: lucerna.
lippány: lapos, kevés szálkájú hal.
matros: csunya, rendetlen.
mankó: malac.
mácsova: csámpás.
mál: fehér föld.
mál: dűlő a kisházai határban,
agyagos földje miatt nevezik így.
más tájba: más időben.
mázal: a szoba földjét sárral
kitapasztja.
meghamarodik: megszorul a búza.
megmúlik: elváltozik.
megűl: sokáig tartózkodik.
megvátózik: átöltözik.
mindétiglen: mindig, folytonosan.
mögzat: gyermek.
malackó: malac.
marzsál: tengerit fejt.
nánás: rokon.
natraguna: belladonna officinalis
(köszvény ellen használják).
n¹éző: jövődömondó.
nõp: nap.
nyalka ló: rugós ló.
nyeldeklő: torok.
nyerfa: nyárfa.
nyihutt: néhol.
egynyímék: némelyik.
nyivákoltat: sirásra késztet.
nyócban mengyek: nyolcadik éves
vagyok.
nyám-nyám: ügyetlen.
nyűg: békó.
kendert nyúni: törő segítségével
megtisztítani félig-meddig, aztán
kerül a héhelyhez.
odarezsmekel: odafosik.
orbáncfű: hyperemia perforata
(vérhas ellen).
óros: üveg vagy porcellán vizes-
kancsó.
ortákos: társ, dolgozó társ.
ostyillódik: ellenségeskedik.
összehergel: összeszed.

- övoeg : üveg.
 pajta : istálló.
 paléta : adókönyv.
 paránkó : kicsi.
 paringa : csapófa.
 pászma : takácsműszó.
 patáska : kis bőrtáska és erszény.
 pemet : kukoricacsuhából készült vízfecskendő (kenyérsütésnél).
 pepe : esti bogár.
 peszme : szemét.
 peták : hetes a kártyában.
 pilimpenty : kis csat.
 pinyóke : a szilke száján levő kis mélyedés, mely a töltést megkönnyíti.
 punyi, pucinkó : apró (pl. szeg).
 pikó : kis hegyes fa, mivel a fiúk játszanak
 pohajas : tojástartó bödön.
 posla : fiúgyermek.
 potyál : leveri a gyümölcsöt a fáról.
 póznázni : eljegyzés alkalmával keresztbe csókolózni.
 parciós : kis pálinkás üveg.
 prézsmiter : prézbiter.
 rájtija : hágcsó, lajtorja.
 ráz : a szérün levő búzát megforgatja.
 rázanétus, vagy nazarétus : nazarénus hitű.
 rendelődzik (a gazda) : parancsolgat.
 respes : fináncbiztos.
 ress : lyuk a kerítésen.
 rezsmeg : ütő (a kártyánál is, labdázásnál is).
 megrezsmekel : elver.
 ruzsbal : összetör.
 sajtár : kis faedény.
 sarkintyó : sarkantyú.
 sarlófű : kattankóró.
 sarukáter : zsalu.
 simely : faszeg a szekér alsó két részeinek összefogója.
 szalmás út az égen : tejút.
 száraznőp : orbánc.
 szekerce : kis balta.
 szemet bebunni : szemet behunyni.
 szeple : száraz gaj.
 széthergel : széttúr, széthány.
 szíkja a buzának : java a buzaszemnek.
 szikruca : kicsike.
 szökis : pattanás.
 szumám : nadrág (Fenes).
 tallózik : búzát szedeget a tarlón.
 tángyér : tányér.
 tehetség : vagyon.
 téka : kis faszekrény.
 tészűrő : tejszűrő.
 táltas jányikó : valami világcsaló, ki otttartózkodásom idejében jövendőt mondott a belényesi vásáron.
 tézsla : ha négy ökröt fognak a szekérbe, az első két ökör jármát nevezik így.
 tiló (tinalló F.) kenderverő ; igéje : *tinal*.
 torzsa : a tengeri csutkája, miről a szemet lefejtik.
 tömpe : tompa.
 törek : töredékszéna v. szalma.
 trabacsia : gyülekezés.
 tróka : pusztító száraz szél.
 tutánosz : hülye, buta, gyáva.
 tuska : tengeri csutka.
 tufa : mogyoró.
 türközik : gyürközik.
 türközik, türülődzik : türülközik.
 tűsek : tövis.
 ülepedj meg : telepedj meg.
 ütkelődött : verekedett.
 vakkand : vakond.
 vámkas : tengely feletti fa, melyre rakják a szekér deszkáit.
 vérbe köpül (pökül is) : megvérez, verekedés közben
 verzik : hullatja a tollát.
 vetőkaró : takácsműszó.
 vetüllő : szövőfa.
 vigáj : gyenge, semmirevaló legény.
 virginál : bög (állatról).

votka: pálinkának kifőzött gyümölcs-hulladék.	zuza: lárma, zaj.
vonószek feje: faragáshoz használt szorítópadon levő mozgótönk.	zubaj (»kire fonalat tekerünk«): takácsműszó.
vödfa: vadkörtefa.	elzüllesztette: nőre mondják, mikor elválasztotta a szopós gyermeket.
zimrit: nagyon kapzsi.	elzüllött: a tehén, ha nincs teje.

Egyes fogalomkörök szavai.

Bátorok, eszközök, épületrészek: almárjom, oszta, kőszli, fiókakőszli, rengő (pad), karásrengő (kerevet), závarasláda, karikósláda (ide-oda tolható), házsos: a tornácot tartó oszlop; hájszi: padlás, házcsonkája: homlokzat; pitar, tiszta ház, csűr, kis csűr (= disznóól), fertő gödör (amiben a disznók fürdenek).

Kanilkó (kiskanál), csupirkó, szilke: kis csupór, kőnta, kőrsó: bő, illetve szükségjű viztartó edény; zabáló villa: mivel disznóöléskor a hurkát szedik ki a forróvízből, hosszú kétágú villa, lőpát, kosirkó, koska: kis kosár; pelébác, geréta.

Család, rokonság: Kinek-kinek a móga fojtája: rokonsága, rokanak, sógarak, nyámja: rokona. Az apa eselédeinek mondja gyermekkeit. Panyó: nagyanya, papó: nagyapa. A felnőtt gyermekek anyámasszonynak szólítják anyjukat; posla: kislány, gyermek: legény, jányikó: az eladó lány is, kopil: törvénytelen gyermek; ángyó: nagynéni. A család többi tagjai: mint a köznyelvben. A házassulni készülő legény háztűzlátni jár; mikor az új párt az esküvő után meglátogatják, akkor visszába mennek.

Ruházat: Váltázó: fehérnemű. »Emberfélék«: berhe: nadrág; daróc: durva prémes kabát; kuzsók: bőrmellény, bunda, bocskár, vásári ruha: ünneplő ruha. Asszonyak, jányak: lábri, lékri, dakú (téli kabát). Vízitli: könnyű kabát, keszkenő: mit kezökre terítve visznek a templomba; rokaľa Bu.: bujbelé Jf.: női ujjas bujka ingváll, rékli, pendej: szoknya és nem ing. Pántlika, szoppányas kító, vásári kító.

Ételek: kaszás lé: disznóhusleves savanyúra csinálva; röstelt lé: (savanyú leves); habart lé: rántásos leves; zsirázó: zsír; vojás kása; tőtoett tojas: rizskása tojás-hajban, kalbáthurka: kolbász; paszita: a gyermekágyas asszonynek küldött ebéd; pánkó: nagy kerek, közepén lyukas kalács, mit a kulacs nyakára akasztanak, tökloegy: főtt és áttört sütötök, ludáj: sült tök. Esznek még barsót, krumpért, v. kolompért stb.

Kártyanevek: piraş, zöd, mők, szemes: tök, kétszem: ász, farduló tromf: adut. Játék: Kalap a párja; egy kártyát eldognak, akinél marad utoljára annak a társa, az kikap a rezsmekekkel (egy kis pálcá).

Néhány dűlő határ rész neve: (B.-Ujlak) Málér¹ét, Karácsanyhalála, Kisr¹ét, Nádas dűlő, Rítfeldűlő, M¹éhkuttya, Nogy liget, Kis almásliget, Málýsotak, Lokdűlő, Gyökérrét, Csucsászka dűlő, Habló,

Zimánpataka, Mocsárdülő, Doncs, Kápasztás, Hidegény, Zimánkúriét, Urmező (Gyanta), Tilalmas, Máldülő (Kisháza), Haraszt, Nyomás, V¹érvogy,

Növények, ehető gombák: Punz: mérges növény gyökere, mit a beteg állat fülébe húznak; natraguna: cintauria; alakor: egy fűhöz hasonló takarmányfaj; pohánka: pásztortáska; luja g., keserű-, pitunka-, k¹ényér-, sárga-, ronyic-, keske-, veres, bikfa-g. A többi növények neveit lásd a szójegyzékben.

Összejövetei helyek: Tar, (disztótár és hallatti tar); lagzi, lokadalám, kaláka, készfogó, k¹éresztelő, fonóka, tánc, falú-háza, karsma.

A családnevek: A községek lakosai többnyire egyneviék, legtöbb például Gyantán Boros nevű, a gúnynev ritka, de a köznapi érintkezésben csaknem az egész falu mellék-, megkülönböztető nevek alatt él. Néhány ilyen melléknév a sok közül: (Boros) Bótas Lojas (zárójelben a törvényes név), (Boros) Biri Gergely, Fátyol (Boros), (Boros) Kis Peti Gáspár. (Boros) Mihók Lajos. (Boros) Kis Laczi Mihály. (Boros) Fűles Mihály (gúnynev) és testvére (Boros) Sándirkó Péter. (Boros) Veres Peti. (Boros) Csósz Lajos. (Boros) Ferke Péter. (Boros) Bódi Gáspár. (Köteles) Muka László. (Köteles) Palkó Gáspár. (Kötes) Rófös Mihály (útkaparó volt és a kavicsgarmadákat megmérgette), (Köteles) Puskás. A számtalan közöl néhány Dúló, Bergye, Figura, Bódi, Samu, Csipiszki.

Elbeszélés.

A szegény ember tehene.

Hát valamiké réges régen, tán még okkar, mikar itt la Béla várába az olájaknak királya lokatt, vala egy szegény ember, vala néki háram fia. Hát miká osztán a szegény ember meghót, nem moratt nékik csak egy kicsinkó teheneckéik, hát mán ezen megokarának osztazkadni. Az egyik gyermék néma vót, a másik kettő hómis, ez a kettő okart osztazkadni a tehénen. Miká osztán eltemették szegény öpjikat, aszongya az egyik: csájunk egy istállót, kiébe a tehén bemén, hát azé; gondolták ez a tutánaszfarma testvérjek nem tud csináni, övék lesz a tehén. Csálának is mögiknak szép istállót, még telehardák sziénával, de a néma is csak csinát vala, de nem hardatt bele semmit, mert az övé zöd ágból vala, este kinyitatta, a tehén belement, és az övé lett a tehén. A gyáva elvitte okkar a vásárra, hátha megvinné valaki; amint ment, mendegéle az után, odaköte teheneckéjét egy nagy fáhó, möga meg leheveredett; a fa, hogy a szél hajtatta így tett: krr. krr. Mán én nem tudam, mír, mér nem, okkar hiszik, okkar nem, inkább én éjek, mint mögik meghojanak, ez a néma azt hitte, a fa megokarja vinni az ő tehénit; aszonta nem adam, annyiért nem, de hát a szél hogy fút, a fa megint csak így csinált: krr, krr. Az ember megharagudatt és aszonta dedd meg rossza fája, légyen a tied, de megadad a pénzt még hónap; nohát így adta el a tehenet, otthagya a fáho kötve, möga meg hazament.

Elment másnap a fáhó, hérmáncoskádt a pénzér, de a nagy fa megint csak így csinált krr, krr; máseccé is, harmaccé is elment, negyecché mán fejszét is vive mógává, mérgeesen rácsópatt a fára, hát annyi pénz vala ottan, hogy nem bírá elvinni; hárta, mindegyre hárta hazafelé, a testvérenek is adatt, aszonta a tehén árából. No mán töméntelen kincseok vala, de véka annyi se az egész házná, mint bikán tallu, k'értek hát a szomszédbú, de a véka rossz vala, a hasadékan megakad egy huszas. Meglátja a gőzda, hogy pénzt mértek, utánnafutott a némának és ogyancsópta, mer hát tугyák azt hitte, hogy sok pénz lesz a b'erbéce ujjába, mos mán hogy nem szelele többet, nem tuda mit csálni véle, kivitte a Körözszre, hát ott vala egy láp, hát arra ülve rákötötte, oszt a lápat leeresztette a vizen, hát a láp ment, ment szegény hót emberrel lefelé, egy helyütt megláták a vödászok, kábáltak, hogy ne menjen rá a vöd rucókára, mer hát oszt okarának löni, de bizany sz'egény nem hallotta, a láp mint ment a vödászok mérgükbe rálövének, mikor osztán odaért, hát látták, biz azt meglövék, ijedtekbe belökték egy pópa házába, amin este hazafelé mentek, a pópa hogy felébredett r'eggel meglátta a hótat, mit csáljon hát véle, még azt hiszik, a pópa ölte meg, hát kivitte a zútra, ott lelé meg a két bátya. A szomszédra gyanakodának, mer hát ott jára a gyáva utójára, de aszonta, hogy öltém vóna meg 'én, mikor még puskám sincsen? Máig sem tугyák ki bántatta. Így nem vala hőszna a tehénbú, a nagy szerencsébú, szegény tutánaszna.

Hasonlatok.

Összehúzódik, mint Fenes végen a guta. Mindétiglen fut, mint Arbán lelke. Van az, mint bikán tallu. Hálakodik, mint pópa tehene a jegen. (Fél tülle, min kodus a garastú. Olyan, min aki csilántra húgyazatt. (Mérge.) Szereti, min fene a mankót.

Közmondások, szólások.

(Hun kerék, hun talp (a szerencse forgandó). Hárampéle mind egy lére (mind rossz). Hosszabb p'éntek, min szombat (nöre mondják, ha a fehér ruhája kilátszik). A tüsek közt hōgyta a kedvit (rossz-kedvű). Egyél vākulásig. Igyál, míg a fogad ki nem ázik. Egye meg a válagatós fene, mit válagat, ha nincs módja benne. Megette a fene a nođrágot, ha nincs alatta gōtya (úr sem élhet szegény ember nélkül). (Nem éred azt hōjasan, kopaszán is hōjasan. Majd megbékü a mōga kenyerin. Ha nem hiszed, hát űj a hiszem farkára, addig űj ott, míg el nem hiszed. Nehéz helyen van a pénz. Hát mán látam, hogy vesztit érzi, hogy úgy kábál kedvibe. (Jobb a sűrű garas, mint a ritka farint. Inkább 'én ijjek, mint mōga meghajjon. (Nincs lehetetlenség, csak tehetetlenség. Meglelte a zsák a fótját (összeillő

házas pár). Nem ülhet velem (férj és feleség civakodik). (Kicsi ember nagy bottal jár (nem nekivalóra vállalkozott). Nincs elélni való esze (nem élelmes).

Átkozódások.

A jó isten dögleszék meg. Essék belé a gyika. A szígyen egye el a zórada. Edd meg rossza. Métély egyen meg.

Szólások Jánosfalváról.

Semmi nyulója mógának ahó. Rosszúl beteg (nagyon). Járja az olájasat (bolond). Kibeszélné e még a Krisztust is (nagyszájú). Leveli bíéka egy asszony, mindétiglen jár a szája. Szobad ez, min szen Mihálytúl szent György nöpig dohányt természeteni. Kibú kitűnik egy rossz, kitűnik abbú száz is. Roppant csepüs dalag. Kukba ugrál mérgibe (nagyon dühös). Az ördög ortákoskodjék mógiká, meg a jáó fene, én osztán tom, hogy nem. Én még egy bijont se monda rá, nemhogy a hitet elfujjam a törvénybe. Fen jár mint egy bogaj (kényes).

Találós mesék.

Van egy olyan tehenecském, moga alól kihánnya a ganét. Mi a? (Fúró.)

Száz módár elindula, egynek szárnya szokada, valamennyi megállá mi a? (Szövőszék; ha egy fonál elszakad, meg kell állítani.)

Fót hátán fót, tú egyikbe se vót. Mi a? (Káposzta.)

Van egy tehenem, hová fekszik egy esztendeig megláccik a helye. (Tróka. Magyarázat: Megyen a min a szalmásút az íegen, elszárad minden azon a menésen) = Valami forró széláram, mely ezt a vidéket néha fel szokta keresni, én ott időzésem alatt nem tapasztaltam.)

Népdalok.

(B.-Ujlak, Sonkolyos, Jánosfalva.)

- | | |
|---|---|
| 1. Ezt a kis jányt nem a zanya nevelte
Barázdába kis pocsirta kötötte
Nem kell neki íédes annya párnája se dunyája
Betökarja szeretője subája. | Hallad e bóbám
Nem jáól vartad a götyám.
Egyik szára hosszabb lett
A másik meg kurtább lett
Hallad e bóbám
Nem jáól vartad a götyám. |
| 2. Talpig ráncás a götyám
Üjj a zölembe bóbám
Üjjél a zölembe
Köcsincsál szíemembe.
Nem nézek a szemedbe
Nem ülök a zöledbe | |

3. Minden legény nyergejje fel a lovát,
Lovon vigye el a z'édés bõbáját,
Feln'yergelem felüloek a zöledbe,
Az öledbe, de öledbe
Okkãr megyünk a csillagás egekbe.
4. Jánosfalván nincse legény csak háram
Ki vágja le ezt a buzát a nyáran
Nõgy a búza, ráhajlik a kõszára
Gyengék még úk a szeretõ tartásra.
5. Verd meg Isten ki a gõzoest csinálta
Hogy a zútyát oly messzire találta
Elviszi a szegény legényt messzire
A császárnak sovanyú kenyerire.
6. Nõgy F'íenesen az a hir Mer a zágya vetetlen
Lány k'életi a legényt A párnája tötetlen
De a legény aszongya Még a tallat a ruca
Nem megyek f'érhe soha A vizeken hurcálja.
7. Édes anyám felnevelté éngemet
M'ég se tudád az én bús életemet.
Ha te tunnád az én bús életemet
Éjjel nõppal megsiratnál éngemet.
8. Sohase v'étettem Ujlak falujának
M'égis beirattak éngem kõtánának
Huszárnak iratatt, de bõkkancsat adatt
V'érje meg a zisten, de megszoraritatt.
K'érem a kõpitányt agyan égy paripát
Ugy viselem gondját nem lél benne hibát
Ezen az kõpitány nõgyan megõrüle
Itt van száz remonda válasszál belüle
Száz remonda kőzoett alá s fel sétáltam
V'égezetire egy fakó farkánál megáltam.
E lesz j'ó, e lesz j'ó itten ez a fakó
Ebbü lesz, ebbü lesz a j'ó kõtana ló.
9. Ha felmegyek a temesvári sánkra
Onnan n'ézek sz'ép magyar hozámra
Magyar árszág szegény édes hozám
Jaj de messze, de messze vagy hozzám.
Hallak én itt idegen hongákat
Fájdalmában szivem maj meg hosad
A magyar sz'ó öröemre serkenget
A ki szõjja a zisten álgya meg.

10. Az ién rózsám kötött bokrétája
Harmad napig állott a pohárba
Ugyan rózsám minék is kötötted
Mikar tudad hagy el nem vehetlek.
11. Szépen rogyag a vöcsára csillag
Kedves bóbám házam előtt ballag
Édes anyám eresz ki hozzája
Gyenge szívem meghörszad utánna.
Hallad anyám milyen szépen hi ki
Bokrétát is kötöttem mán néki
Ugy illenék kerek kalapjára
Min a kis jány csókja a zannyára.
12. Azt gondaltad kiédves rózsám megcsaltál
Pedig iengem meg se szomaritattál
Megcsaltad te kedves rózsám mógadat
Mer nem találsz nálamnál igazabbat.
13. Verd meg isten azt a szémet
Ki hányat lát annyit szeret
Lám én csak iegyvet szeretek
Mégis eleget szenvedek.
14. Sárga dinnye göröeg dinnye levele
Nem mindennek kacsingatós a szeme
Lám az enyém nem tudatt kacsintani
Mégis megtudatt egy szép legényt csalni.
15. Erdő mellett, de mógass,
Erdő mellett, de mógass a kőszárnya.
Oda visznek iengemet
Oda visznek iengemet nem sokára
Az erdőbe minden fának van ága
Csak ién vagyak egyedül
Csak ién vagyak egyedül az árva.
16. Vót szeretóm soksze sok is
Jó vóna most csak egy rossz is
Vot szeretóm höt meg háram
Höt elhogyatt maradt háram csuhajja.
17. Bállal iélünk látod pojtás
Nem pediglen búva' min más
Hogyha iélnénk búva min más
Megöszülnénk mink is pojtás.

Lakodalmi hivogató rigmus.

(Az egész nyj.-területen általános.)

Sz'ierencsés jáó n'opat kívának ez háznak
 Istentől mindenjót ez ház gozdájának.
 Imé m'ég 'érkeztünk m'éltó becsülette
 Kértük fogaggyanak minket szeretette.
 Mi küldoettek vagyunk egy bizanyas háztól
 Ugy mint ő kigyelmétől (mondják az örömapa nevét) érdemes
 Szóllitja ő kelme becses személyetek [gozdánktól
 Tennétek f'jának e kis tiszteletet
 Ez mostani hétnek harmadik n'opjára
 Maj jelentést teszünk hogy milyen karára
 Az isten házába hogy megjelenjenek
 A hitnek láncával egybe köttessenek.
 Azok a személyek, akik egybe kelnek
 Legyenek részesi e gyülekezetnek
 És majd hozamenvén a zisten házából
 Vegyünk részt minnyájan egy kis lakamából
 Ne vessenek meg hát kelmetek bennünket
 Szivesen elvárjuk minyájan kenteket.

Tánc közben szokásos kiáltások.

Ez a zucca keskeny árak.
 Itt teremnek karc sú jányak.

A ki kinéz a deszka köszt,
 Viszket annak a lába köszt.

A ki minket megítél,
 Pokálba legyen sintér

A ki kinéz az o'blakan,
 Fordujjan m'ég a zágyaman.

Ej de jó kis kaláka,
 (x—y) gazda csinájja.

Párbeszéd.

- Jáó n'opat gozda, hát mo'gik mit csálnak?
- Hát csak heverünk.
- A min hallaccik csuffá tevék a komámat.
- Hogy hogy?
- Elvivék nyóce türet vásznát, k'ét ódal szolannáját, mindent sz'éjjel tevének, keresék az ökoer árát is, de nem találák meg.
- Vaj ki teheté vélük ezt a csufságot?
- Kereshedd mán aszt!

(Fenes.)

VII. A NYELVJÁRÁSTERÜLETNEK TÖRTÉNETE.

Honnan válhatott ki a nyelvjárás?

Mindazok a hangtani, alaktani, sőt jelentéstani sajátosságok, melyeket eddig említettünk, önként azt a gondolatot ébresztik bennünk, hogy nyelvjárásunk leginkább az erdélyi nyelvjárás-terület, közelebről a kükküllőmegyei, lozsádi, csekelakai és a marosszéki nyelvjárás délkeleti ágához hasonlít leginkább, így mintegy megerősíti az összehasonlítás a lakosságnak azt a legenda-szerű hagyományát, hogy ők a nagy hegyeken túlról, a székely őshazából kerültek a kanyargós Körös szűk völgyéig.

Leginkább általános ez a felfogás Tárkányban, ahol a község ládájában állítólag őriznek is egy deák diplomát, mely az ideköltözködésről szól; utána jártam, sajnos, egy szó sem igaz az őrzött okmányról szóló hírekből, lehet megvolt, a nép ma is hisz benne. A félreeső elszigetelt terület története elvész az idők ködében.

A Váradi Regestrum töredékes adatai, egy-egy püspöki tizedjegyzék feljegyzése értesít bennünket a községek hajdanáról; még a kazár korból maradt Bélavár romja tanúskodik a vidék ősi kulturájáról. Gyanta és Széplak közelében négy Árpád-kori épület romjait láthatjuk, melyek azt bizonyítják, hogy a vidék már e korban lakott terület volt, a községek között legnagyobb lehetett ezen a vidéken Szentmiklós, hol monostor is volt, melynek hatalmas tornya még ma is áll. Valamennyi község régebben a váradi püspök birtoka volt, amiről a tizedjegyzékek, adókönyvek tesznek bizonyosságot, külön-külön többször találkozunk a nyelvjárás-terület egy-egy községének nevével Árpád-kori és 14—15. századbeli oklevelekben. Így például Széplakról tudjuk, hogy a XIV. század elején, mint kegyes hagyaték jutott a váradi egyház birtokába (Batthányi Codex I. 39. rubr. Leges eccl. III. 254. l.); Fenes már 1294-ben a püspöki birtokok között szerepel (Wenzel G. Árpád-kori új okmánytár X. 153. l.).

A széplaki vámról szól a Batthányi-Codex egy feljegyzése (I. 25. rubr.).¹ Apátságáról némi nyomokat találhatunk (Kereszturi I. Descript. Epp. et Capit. Varad. I. 273. l.) egy feljegyzésben.² A Chartularium Kisházát is említi, Széplaknak mintegy tartozéka gyanánt Batth. Cod. I. 13. rub.³ Bunyitai szerint ez is Széplakkal együtt jutott a váradi püspök birtokába (Váradi püsp. tör. II. k. 279.). Épen Széplak és Kisháza kivételével az összes községeit a nyelvjárásterületnek, mint püspöki birtokokat említi Scolari András püspök 1422 levele. (Váradi káptalani levéltár 14., 21.):

»Jobagiones nostri hungaricales in possessionibus Belenes, Tharkan, Negerfalva, Fenes, Janosfalwa, Sonkolos, Wylak, Alsolmos, Felsolmos et Remete conmorantes.« Ez a magában véve jelentéktelen dolgokról szóló okmány két körülményt világít meg. Az egyikből azt az általános felfogást cáfolja meg, hogy ezen a vidéken nem is olyan régen több magyar község volt, de eloláhosodtak; ez a levél meggyőzhet bennünket arról, hogy már 1422-ben nem volt több magyar község ezen a vidéken, mint most, különben érthetetlen lenne, miért illette jobbágyait a püspök »magyar« jelzővel. A másik körülmény, amit ez a levél kétségtelenné tesz az, hogy már 1421-ben a nyelvjárás egész területén magyarok laktak.

Felmerül most már az a kérdés, a jelenleg ott lakó magyarok újabb telepítés folytán kerültek oda, vagy még az Árpád-kori lakosok leszármazottai. A felelet leghatározottabban az, hogy e vidékre jóval az Árpádok után telepítettek magyarokat és pedig Erdélyből. Ezt az állításomat igazolhatom a budai orsz. levéltár kincstári osztályának következő okmányaival.

Az 1600. évi április hó elején a fejedelem parancsára eszközölt összeírás a nyj.-terület jelenleg legnépesebb községéről a következőket jegyezte fel:

»Kápolnás Gianta Integra Possessio. Iste Pagus est, totus combustus per Tartaros nec homines illum inhabitant.«⁴

¹ Tributum in villa Sceplak et eius districtu super fluvium nigri Crysii decerrentibus, in festos S. Georgi... inter nos et Episcopum aequaliter dividitur.

² Non desunt, qui sequentes adhuc Abbatias ad Dioecesim hanc olim pertinuisse contendunt utpota... de Zeplok.

³ In districtu vero Zeplak villam... Keshaza similiter totaliter.

⁴ Urb. univ. Fasc. 23 No 5.

Az összes e korból való feljegyzések bizonyítják, hogy az egész vidéket a török elpusztította, még az 1704. évi feljegyzésben is ezt találjuk: ¹ »A portiók száma eleitől fogva mennyi volt nem tudják, mivel az előttről török idejében pusztás volt, amint lehetett lakták. Ez a töröktől elpusztított, régebben a nagyváradi püspök tulajdonát tevő terület jutott erdélyi nemes családok birtokába, kik bizonyára az elpusztított lakosság helyett új lakosokat telepítettek, és pedig minden valószínűség szerint erdélyi birtokaikról. Hogy a vidék tényleg és valósággal erdélyi főurak birtokában volt, azt bizonyítja az 1704. évi összeírás is pl. »Poss Jánosfalva, ezen falut régebben a fejedelmek bírták« ... »Poss. Sonkolos, régebben ezt a falut bírta a Veér és Pekri familia« ... »Poss. Ujlak régebben a falut a fejedelmek bírták« ... »Poss. Nyégerfalva, ez a falu régebben volt a török birodalma előtt a Cornis familiáé.« »Poss. Fenes. Ezen falut mint referálják, a méltóságos Rákóczi familia bírta, annakutánna bírta a Ver familia is.« Az összeírások, melyek az adók, füstpénz pontos feltüntetésére vetették a fősúlyt, igen természetes, hogy csak pusztá véletlenségből őriztek meg egyes olyan adatokat, melyek a lakosság származására vonatkoznak. Nem kérdezték, honnan került oda a lakosság, megelégedtek azzal, hogy ott van. Így pl.² »Pusztá sessiós vagyon falujokban négy, melyekben 4 Erdélyből származott ember lakott, kik is rediváltak régi lakóhelyükre, mely földeket minthogy kevesen vannak, senki sem colálja.«

Egy másik feljegyzése ugyanennek az összeírásnak még erősebbé teszi ezt a meggyőződést:

»Poss. Remete Fugitivi Gáll András, Jánoska János, Kőrössi Gergely, kik is esztendő 1697 elbúdotanak. Erdélyben Gyaluban laknak most; hadban szolgáltanak.« Ha összehasonlítjuk a régi porta-összeírásokat az újabb keletűekkel, meggyőződhetünk belőlük, hogy csak egy-két török kor előtti név szerepel az új nevek között és pedig legtöbb Széplakon és Fenesen, amit valószínűleg a közeli apátság Szentmiklóson és a »Béla vár« magyaráz meg, hova a lakosok a fenyegető török veszedelem elől elmenekültek. Mindezek kétségtelenné teszik,

¹ Urb. et consc. Fasc. 17 No 8.

² Urb. et consr. Budai orsz. levéltár kincst. oszt. Fasc. 17 No 8. L. ugyanott Poss. Pokola, Solmos, Jánosfalva.

hogy telepítés történt. Az említett feljegyzések és az a körülmény, hogy a pusztatelkek revideált, vagy néhol egyszerűen szökevénynek nyilvánított lakók a magyar községekből mind Erdélybe mentek, ellenben a közeli szomszédos oláh községek lakói megelégedtek Gyulára vagy Cséffára, Csatárra való szökéssel, bizonyossá teszik előttem, hogy a vidék magyar lakossága az erdélyi, tordavidéki vagy alsófehérmegyei nyelvjárásterületről vált ki.

TARTALOM.

	Lap
I. Bevezetés. A terület megjelölése	5
II. Hangtan	8
III. Alaktani sajátosságok	17
IV. Jelentésbeli sajátosságok	24
V. Mondattani sajátosságok	26
VI. Tájszók és népnyelvi hagyományok	29
VII. A nyelvjárásterület története	40
